

МОЯ КРАЇНА

Рослини та тварини країни

ДИТЯЧА
ІЛЮСТРОВАНА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

МОЯ КРАЇНА

Україні рослини та тварини

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

УДК 59.018
ББК 28.03
Р74

Видано за ліцензією ТОВ Видавництво «Ранок»

Р74 Рослини та тварини України / О. Ф. Цеханська, Д. Г. Стрелков, О. М. Кожушко. —
Х.: Веста, 2010. — 64 с.: іл.
ISBN 978-966-08-5013-2.

Наша енциклопедія розповідає про різноманітність живої природи України. Кожному виду рослин і тварин присвячено окрему статтю, в якій у захопливій і доступній формі дано відповіді на безліч дитячих запитань. Ці знання стануть у пригоді юному читачеві під час навчання у школі.

УДК 59.018
ББК 28.03

Науково-популярне видання

РОСЛИНИ ТА ТВАРИНИ УКРАЇНИ

Головний редактор Н. В. Бірічева. Редактор О. М. Кожушко. Технічний редактор С. В. Вітковський.
Коректор Н. В. Красна. Комп'ютерна верстка Т. Г. Орел.

Код Р11875У. Підписано до друку 15.04.2010. Формат 84×108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Франклін. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 6,72.

ТОВ «Веста». Свідоцтво ДК № 3323 від 26.11.2008.
61064 Харків, вул. Бакуніна, 8А

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.
Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, в/с 3355. Е-mail: office@ranok.kharkov.ua

З питань реалізації звертатися за тел.: у Харкові — (057) 712-90-87;

Дніпропетровську (056) 785-01-74, (067) 635-19-85; Донецьку (062) 345-98-24;

Києві (044) 417-20-80, 463-73-64, 417-22-80; Кривому Розі (056) 401-27-11;

Луганську (0642) 58-63-80; Львові (067) 340-36-60, (067) 416-16-56, (032) 244-14-36, 243-08-85;

Одесі (068) 252-18-88, (0482) 681-399, (048) 717-35-02; Рівному (097) 481-14-67, (067) 68-91-905;

Севастополі (0692) 44-37-21; Сімферополі (067) 692-32-43;

Тернополі (0352) 49-58-36, (067) 395-33-05, (067) 350-19-05;

Хмельницькому (050) 206-78-48, (068) 173-72-8; Черкасах (0472) 64-41-07; (050) 533-38-43;

Чернівцях (050) 081-19-12.

Е-mail: deti@ranok.kharkov.ua

Дистриб'ютор у Росії: ТОВ «Ранок»,

м. Москва, вул. Котляковська, буд. 8/10, оф. 31-1,

тел.: (499) 794 16 89, (901) 599-50-88, факс (499) 794-16-89, е-mail: ranok.moscow@mail.ru

м. Белгород, вул. Комунальна, 2, оф. 36

тел.: (4722) 58-74-37, 37-19-49, факс (4722) 56 95 12, е-mail: ranok1@yandex.ru

«Книга понітою»: 61045 Харків, в/с 3355. Тел. (057) 717-74-55, (067) 546-53-73 (для SMS).

Е-mail: pochta@ranok.kharkov.ua

www.ranok.com.ua

ISBN 978-966-08-5013-2

© Цеханська О. Ф., Стрелков Д. Г.,
Кожушко О. М., текст, 2010
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2010

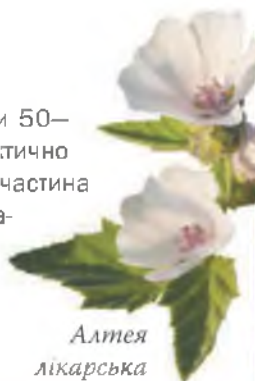
Рослини

АЛТЕЯ ЛІКАРСЬКА

Багаторічна рослина заввишки 50–150 см. Ростає на вологих луках практично по всій території України. Надземна частина вкрита білястим опушенням, що складається із зірчастих волосків. Кореневище міцне, розгалужене. Стебло прямостояче, квітки двостатеві, правильні, зібрані у китиці.

Алтея
лікарська

Анемона

Алтея — відома лікарська рослина, що допомагає при захворюваннях дихальних шляхів як муколітичний, відхаркувальний, протизапальний засіб. Із неї виробляють таблетки «Мукалтин». Їх знають майже всі, хто хоч раз лікувався від кашлю, а от рослину, з якої їх виготовили, може впізнати далеко не кожен. У той же час, вона досить декоративна, нагадує маленьку блідо-рожеву мальву і належить до однієї родини з відомою тропічною квіткою — гібіскусом.

Цвітуть у квітні — на початку травня. Квітки великі, діаметром до 3–5 см. Плід — густо опушений горішок.

БАРВІНОК

Барвінок малий дуже поширений у лісах різного типу, а барвінок трав'янистий — переважно в степах.

Обидва види — багаторічники заввишки 10–30 см. Барвінок малий є вічнозеленим, а барвінок трав'янистий — літньозелена рослина, його надземні пагони на зиму відмирають.

Барвінок малий зазвичай росте у вигляді сланких пагонів, які легко вкорінюються. Рясно цвіте у травні.

АЛЬДРОВАНДА ПУХИРЧАСТА

Ростає в заплавах водоймах зі слабкою течією, частіше в басейні Дніпра. Ця мініатюрна рослинка не має коренів і вільно плаває на поверхні води. Підводні дволопатеві листочки захоплюють дрібних планктонних рачків та крупних інфузорій.

Ловчі листки після перетравлювання здобичі зазвичай відмирають.

Однорічна рослина. Зимує у вигляді бруньок.

АНЕМОНА

Ці гарні квіти ростуть у лісах різного типу. Для дібров Правобережного Лісостепу характерна анемона дібровна, а для східних регіонів — анемона жовтецева та анемона лісова.

Це багаторічні кореневищні трави, висота яких невелика — вона рідко перевищує 20 см.

Альдрованда пухирчаста

БЕЛЬВАЛІЯ САРМАТСЬКА (САРМАТСЬКИЙ ПАЦІНТ)

Багаторічна цибулинна степова рослина 30–40 см заввишки. Цибулина міститься на глибині 5–8 см, плівчаста. Листки утворюють прикореневу розетку, квітки зібрані в багатоквіткову рідку китицю.

Цвіте у квітні—травні, у червні надземна частина відмирає.

БЕРЕЗА ПОВИСЛА (БОРОДАВЧАСТА)

Поширена в Поліссі. В Лісостепу та Степу зустрічається рідше, тільки по долинах річок.

Барвінок

Береза повисла

Світлолюбне дерево. Завдяки дрібному насінню з лютючками, що розносяться вітром, швидко заселяє нові території.

Чисті березові гаї зазвичай ростуть на місцях вирубок, де раніше росли мішані та хвойні ліси. Успішно відновлюється на вологих ґрунтах або в роки з вологим та дощовим літом, широко культивується в садах та лісо-смугах.

БЕРІЗКА ПОЛЬОВА

Багаторічна витка рослина. Її корінь шнуроподібний, розгалужений, з великою кількістю бруньок. Стебло довге, тонке, квітки ніжно-рожеві, лійкоподібні, у молодому стані спіралеподібно закручені.

Цвіте від травня до вересня. Плід — чотиринасінна коробочка.

БІЛИЙ ГРИБ

Звичайний гриб Полісся, Карпат і Лісостепу. Житель широколистих, мішаних та хвойних лісів. Плодове тіло може сягати висоти понад 20 см і діаметру шапинки до 20 см. Зазвичай же він набагато дрібніший. Належить до трубчастих грибів. Утворює мікоризу з багатьма деревами, найчастіше з дубом, грабом, буком, сосною та ялиною.

Берізка польова

Білий гриб

БІЛОТКА АЛЬПІЙСЬКА (ЕДЕЛЬВЕЙС, ШОВКОВА КОСИЦЯ)

Ареал обмежений Карпатами, де вона росте на висоті 1700–1850 м, на скелях, карнизах і кам'янистих схилах.

Трав'янистий багаторічник заввишки 10–15 см. Листки та суцвіття густо вкриті світлими волосками. Це допомагає рослині витримати літню посуху й суворі зимові морози високогір'я.

Цвіте в червні—липні. Суцвіття мають незвичайну зірчасту форму.

Білотка вважається символом гір — Альп і Карпат. На жаль, популярність дуже зашкодила цій рослині — її майже знищили туристи і місцеве населення. Тригранне насіння білотки дуже поживне. У роки рясного плодоношення багато звірів і птахів живляться ним. Серед любителів поласувати її «горішками» можна назвати ведмедя, кабана, білку, вовчка, горіхівку, дятла і багатьох інших тварин.

БІЛОЦВІТ

Білоцвіт весняний росте на рівнині в горах, до висоти середньогірського поясу Карпат, у Прикарпатті та За-

Білотка альпійська

Білоцвіт

карпатт. Полюбляє вологі луки, сирі заболочені ліси. Цвіте в березні—квітні.

Цибулинна багаторічна рослина. Має висоту до 35 см.

Зрідка поруч із ним можна зустріти білоцвіт літній, який росте також у плавнях і прибережних смугах Криму та Одеської області. Відрізняється від весняного зеленими цяточками на пелюстках. Цвіте у травні—червні.

БЛІДА ПОГАНКА

Широко розповсюджена в лісах Полісся, Карпат і Лісостепу. Полюбляє вологі й тіністі місця. Утворює мікоризу з листяними деревами різних порід — дубом, кленом, березою тощо.

Висота до 12—15 см, діаметр шапинки — до 10 см. Належить до групи пластинчастих грибів. Шапинка шовковиста, різних відтінків зеленого кольору. Плодові тіла з'являються від липня до вересня. Ростуть частіше групами по кілька грибів і навіть цілими плантаціями. Дуже отруйна!

Це найотруйніший з усіх грибів.

БРІЄВІ МОХИ

Дуже поширені в Україні рослини, що ростуть килимом або подушками. Відомо близько 550 видів мохів.

Бліда поганка

Брієвий мох

Розмножуються спорами, які досягають у спорогонах — маленьких коробочках на тонких ніжках.

Можуть рости практично в будь-якій місцевості.

БРУСЛИНА КАРЛИКОВА

Дуже рідкісна рослина, що збереглася лише в небагатьох місцях Західної України та Криму. Зустрічається переважно в грабових та грабово-дубових лісах у більшості природних зон України. Релікт третинного періоду (збереглася з дольодовикових часів у незмінному вигляді).

Вічнозелений низькорослий сланкий чагарник. Досягає 1 м заввишки. Розмноження частіше вегетативне — паростками, що утворюються на повзучих стеблах. Плодоносить восени, плоди яскраво-оранжевого кольору.

БРУСНИЦЯ (ВАКЦИНІЙ ВИНОГРАДНИЙ)

Невеличкий вічнозелений кущик заввишки 8—25 см, що формує суцільні зарості у підліску соснових лісів. Значна частина пагона міститься під землею, де формує кореневища, здатні жити понад 100 років! Листки брусниці шкірясті, із загнутими краями. Ягоди червоні, за смаком та формою дуже нагадують чорницю, а за кольором — журавлину.

Брусниця

Бузок угорський

**БУЗОК УГОРСЬКИЙ
(СХІДНОКАРПАТСЬКИЙ)**

Зберігся лише в небагатьох місцях Львівської та Закарпатської областей. Є ендеміком Карпат. Ростає у вологих місцях по берегах гірських струмків та невеликих річок. Дуже цінний для науки вид рослин. Релікт третинного періоду.

Красивий декоративний кущ заввишки до 4 м. Цвіте в травні—червні, на 15—20 днів пізніше звичайного бузку. Квітки не такі запашні, проте цвіте рясно, лілові квітки зібрані в суцвіття.

У культуру введений із 1830 року. Вирощується в садах і парках. Дуже морозостійкий вид.

БУК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Головне лісоутворююче дерево Карпат і Криму. В Карпатах росте на висоті до 1440 м, а в Криму — до 1300 м. Велике дерево заввишки 40—50 м. Тривалість життя — до 500 років. Потребує багато світла та вологи — до 500 мм опадів на рік.

В'ЯЗ ГЛАДКИЙ

Широко розповсюджений у широколистих і мішаних лісах України, проте зустріти великі зарості цих дерев досить важко.

Бук європейський

В'яз гладкий

Досягає висоти 27 м. У старих дерев біля основи стовбурів утворюються дошкоподібні корені завдовжки до півметра, що частіше є ознакою південних, тропічних дерев.

Цвіте рано навесні. Квітки дрібні й непоказні, запилюються вітром. Насіння досягає дуже швидко й облітає вже за місяць. В'яз завжди рясно плодоносить, його насіння служить їжею для птахів і гризунів у той час, коли іншої їжі в лісі ще бракує.

В'ЯЗ ДРІБНОЛИСТИЙ (ПЕРИСТИЙ)

Широко культивується в більшості країн світу. В Україні стає звичним деревом у листяних та мішаних лісах. Вітрозапилувана рослина, плід — горішок із крильцем.

Досягає висоти 25 м. Дуже витривале та посухостійке дерево.

В'ЯЗ ШОРСТКИЙ

Дерево заввишки 10—30 м із гладенькою світлою корою і товстими темно-бурими опушеними пагонами. Неосновна рослина широколистих лісів України. Листки досить великі — 8—20 см завдовжки із загостреною верхівкою і характерним пилчастим краєм. На дотик листя гострошорстке, що й дало назву цій рослині. Цвіте у квітні—травні. Плід — округла крилатка, в якій крилоподібний виріст охоплює насінину з усіх боків.

В'яз шорсткий

В'язи, відомі знавцям художньої літератури під назвою «ільми», — дуже розповсюджені, проте маловідомі рослини. Вони зустрічаються майже в усіх широколистих лісах України, проте зазвичай не утворюють «власних» лісів, а розвиваються у другому ярусі дібров.

В'язіль барвистий

В'ЯЗІЛЬ БАРВИСТИЙ

В'язіль нагадує конюшину, збільшену у два-три рази. Ця красива рослина з великими ніжно-рожевими голівками утворює на природних луках суцільні й досить високі зарості, в яких навіть важко ходити — так міцно сплетені їхні пагони.

В'язіль барвистий — багаторічна трав'яниста лучна рослина заввишки 30—100 см. Цвіте в травні—вересні. Плід — лінійний чотиригранний біб. Рослина кормова та медоносна.

ВЕНЕРИНІ ЧЕРЕВИЧКИ ЗВИЧАЙНІ

Ця дивовижна орхідея лише зрідка зустрічається в Поліссі, Карпатах і Гірському Криму. В Лісостепу зустрічається в Правобережній Україні. Частіше росте в дубових та букових лісах, іноді — в соснових та мішаних.

Трав'янистий багаторічник заввишки до 50 см. Цвісти починає тільки у віці 15—17 років! Квітки запилюються мухами й жуками. При дозріванні утворюється величезна кількість крихітних насінюнок, які можуть прорости тільки за наявності особливого виду гриба.

Венерині черевички

ВЕРБА БІЛА

Красиве дерево з розлогою сріблястою кроною, завдяки якій воно й отримало свою назву. Росте практично по всій території України, переважно вздовж річок, озер, ставків та інших водойм. Верба досягає 25 м, має товстий стовбур, покритий темно-бурою корою. Молоді пагони і гілки бурі, шовковисті. Листки 5—15 см завдовжки, ланцетні, загострені, зісподу — опушені вздовж центральної жилки. Прилистки рано опадають.

Серезжки верби білої

Небагато на світі дерев, що ніколи не формують лісу. Біла верба — одна з них. Вона росте на заплавах луках, понад річками, поодинокі або невеличкими групами, і лише зрідка формує невеличкі масиви навколо староріччя, ериків, заплавлених озер.

ВЕРБА ТРИТИЧИНКОВА (БІЛОЛІЗ)

Кущ або невелике деревце заввишки до 5 м. Росте в степовій зоні України, по берегах водойм. Пагони тонкі, прямостоячі, листки зверху темно-зелені, зісподу білувато-сірі. Цвіте у квітні—травні, до появи листків, тоді кущ покривається ніби золотистим маревом.

У багатьох куцистих верб приквіткові листки сильно опушені для захисту від ранньовесняних холодів, тому суцвіття у бруньках (особливо чоловічі) мають вигляд зворушливих «котячих лапок». Гілки верби з такими суцвіттями є символом весняних свят — Масляної, Жіночого дня, Вербної неділі тощо. Для цього використовують переважно вербу гостролисту або шельгу, а також вербу прутівидну.

Верес

ВЕРЕС

Найчастіше зустрічається в Поліссі, в розріджених борах, де росте на пісках, а також на болотах і вологих луках.

Невеличкий вічнозелений чагарник, висота якого рідко перевищує 30 см.

Дуже красивий, духмяний, утворює мальовничі зарості. Рясно цвіте в другій половині літа й восени. Добрий медонос.

ВЕРОНІКА ДІБРОВНА

Багаторічна рослина заввишки 15–40 см, із тонким повзучим кореневищем. Це одна з небагатьох рослин, що цвіте у широколистих лісах після закінчення весни. Зазвичай, у зв'язку з нестачею світла, вона тяжіє до узлісь та лісових галявин, але завжди розвивається поблизу лісового масиву, бо потребує певної вологості повітря.

ВЕСНІВКА ДВОЛИСТА

Багаторічна кореневищна рослина, споріднена з конвалією. Мешканець південної тайги та північних широколистих лісів. Ареал на півдні доходить до Українського Полісся.

Веснівка дволиста

Відкасник

Висота — 10–20 см, стебло пряmostояче, листки серцеподібні, черешкові, зісподу опушені по жилках. Цвіте в травні—червні. Квітки білі, запашні, зібрані у невеличку китицю. Плід веснівки — червона куляста ягода, яка, на відміну від ягід конвалії, не є отруйною. З листя веснівки готують чай та прохолодні безалкогольні напої.

 ВІДКАСНИК

Два види — відкасник татарниколистий і відкасник осотоподібний — зустрічаються тільки в Лісостепу Правобережної України. Релікт третинного періоду.

Росте у світлих лісах, на сухих луках і схилах зі степовою сухолюбною рослинністю. Багаторічна трав'яниста рослина. Цвіте влітку й на початку осені.

У першого виду діаметр кошика (суцвіття) досягає 10 см, а у другого — навіть 20 см.

ВІЛЬХА СІРА

Поширена переважно в Центральній Європі, зустрічається в Закарпатті та Карпатах. Куш або дерево заввишки до 15 м. Стовбурів зазвичай кілька, вони покриті сірою гладенькою корою. Серезки короткі, широкоовальні, розташовані на коротких ніжках.

Вільха сіра

10

ВОДЯНИЙ ГОРІХ (ЧИЛІМ)

Нині зустрічається лише в деяких заплавах долини Прип'яті та Дніпра, а також гирла Дунаю. Любить неглибокі озера та річкові заводи з повільною течією.

Плід водяного горіха

Має розетки плаваючих ромбоподібних листків із дрібними надводними квітками. Плоди мають тверду шкаралупу з чотирма гострими ріжками, що допомагають їм закріпитися в ґрунті.

ГЕРАНЬ ЛУЧНА

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 30–80 см, із коротким кореневищем, яке густо вкрите залишками прилистків торішніх прикореневих листків. Росте на заплавах луках, серед злаків і чагарників, на вологих місцях, біля доріг.

Стебло прямостояче, квітки численні, зібрані у невеличке суцвіття. Цвіте герань майже все літо. Плід — загострена коробочка.

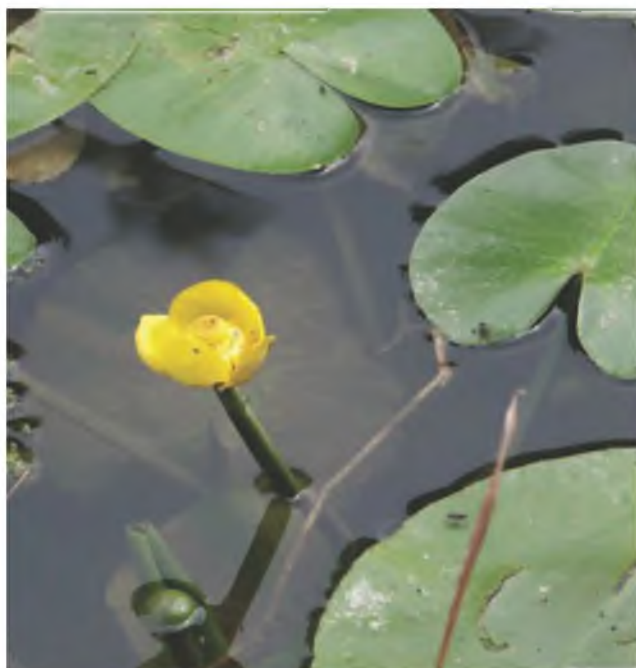
ГЛЕЧИКИ ЖОВТІ

Багаторічна водяна рослина з товстим повзучим кореневищем, зустрічається у стоячих і повільнотекучих водах по всій території України.

Листки плаваючі, овальні. Цвіте в червні—липні. Плід — глечикоподібна коробочка.

Кореневищем і листками глечиків живляться бобри, водяні щури, видри та інші тварини, а насінням — водоплавні птахи.

Глечик жовтий

Глід

ГЛІД

Різні види глуду ростуть по всій території країни. Деревоподібні форми можуть досягати висоти 5 м.

Цвіте наприкінці весни й на початку літа. Дає ясні врожаї яскраво-червоних плодів, які є важливим кормом для багатьох тварин.

ГОРИЦВІТ ВЕСНЯНИЙ (АДОНІС)

Поширений на степових ділянках Лісостепу та Криму і в Степу. Одна із найкрасивіших весняних квіток нашої флори. Трав'янистий багаторічник.

Цвіте у квітні—травні. Після цвітіння його пагони з тір'ястим листям продовжують рости, утворюючи ажурні кушки заввишки близько 50 см, що складають значну частину степового травостою. Біологія адоніса дуже складна. Розвиток насіння триває протягом десяти і більше років.

Горицвіт весняний

Окраса степів, горицвіт весняний, має другу назву — адоніс — на честь міфічного давньогрецького красеня-юнака, нареченого богині краси Афродіти. Великі, яскраво-жовті квітки адоніса, розташовані на кінці кожного пагона, відкриваються тільки в ясну, сонячну погоду і завжди обернені до сонця.

ГОРОБИНА

Широко розповсюджена в лісах Полісся, Карпат, Лісостепу та Гірського Криму. У горах зустрічається до верхньої межі лісу — до висоти 1400 м. По річкових долинах проникає і в Степ. Може досягати висоти 20 м. У лісах росте як дерево другого ярусу або у вигляді чагарникового підліску. Цвіте в травні.

Щиткоподібні суцвіття горобини приваблюють величезну кількість комах-запилювачів. Квіти мають сильний, досить своєрідний запах.

Плононосить рясно. Ягоди досягають у кінці літа. Вони є важливою складовою частину раціону лісових птахів і звірів у осінньо-зимовий період. Дрозди-чикотні цілими зграями налітають на дерево, поїдаючи багате жирами насіння. Восени горобина є одним із головних кормів навіть для такої великої тварини, як бурий ведмідь. Цей звір великою мірою сприяє активному розселенню рослини.

Ошатні деревця горобини з китицями яскраво-червоних ягід є чудовою окрасою міст і сіл, а прихоплені морозом, її плоди стають приємними на смак.

Горобина звичайна

Горошок мишачий

ГОРОШОК МИШАЧИЙ

Багаторічна лучна рослина заввишки 50—100 см. Стебло слабке, розгалужене, зберігає вертикальне положення завдяки вусикам, що чіпляються за сусідні рослини.

Цвіте в травні—липні. Плід — довгасто-ромбічний біб. Рослина кормова та медоносна.

Назва «горошок» пов'язана з подібністю плодів цієї рослини до плодів гороху.

ГРАБ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Росте в Поліссі та в Лісостепу Правобережної України. Далі на схід він зникає через надмірну сухість клімату й недостатню кількість вологи в ґрунті.

Висота рідко перевищує 20 м. Тіньовитривалий, це дерево другого ярусу букових і дубових лісів. Там, де дуби постраждали через надмірне вирубування, граб стає домінуючим деревом у лісах.

У Криму — на Південному березі та в горах — більш звичний граб східний, або грабина. Це посухостійке дерево може рости навіть на кам'янистих осипах.

Гراب європейський

Гراب східний, або грабина, має цікаву особливість — кінці його пагонів засихають і утворюють довгі шишки. Таким чином ця рослина захищає своє листя від поїдання копитними тваринами.

12

ГРУША*Груші*

Цвіте у квітні—травні. Плоди досягають у липні—серпні.

Ними ласує безліч лісових мешканців — гризуни, копитні й навіть хижак.

ГРУШАНКА КРУГЛОЛИСТА

Велике зледеніння розповсюдило грушанки по всій Середній Європі, проте до нашого часу вони залишилися тільки в невеличких оазах — в Криму, Поліссі, Лісостепу. Це найбільш типова багаторічна трав'яниста рослина хвойного лісу. Висота — 10—40 см. На рівні ґрунту грушанка формує розетку прикореневих листків, із середини якої відходить квітконосне стебло з верхівковою китицею, що складається з 8—15 чудових витончених квіток. Плід — грушоподібна коробочка з численним дрібним насінням. З цим, можливо, пов'язана назва рослини.

Грушанка належить до рослин-мікоризоутворювачів, що можуть існувати лише в симбіозі з певними видами ґрунтових грибів. Цей симбіоз настільки ефективний, що деякі види грушанок (наприклад, грушанка безлиста, що росте в Північній Америці) навіть втрачають

Грушанка круглолиста

Груша звичайна розповсюджена в лісах усюю країни, найчастіше росте як дерево другого ярусу. В Криму можна зустріти інший вид — грушу маслинколисту.

Звичайна груша може досягати висоти 30 м, а маслинколиста дрібніша — не вище 15 м.

хлорофіл. Саме цим пояснюється «вірність» грушанок хвойним лісам: лише у ґрунті корінних хвойних лісів присутні гриби, необхідні для розвитку цієї рослини. Зрозуміло, що й вирощувати грушанки в штучних умовах дуже складно. Проте цей симбіоз виявляється не досить стійким. Часто спостерігались випадки, коли мікоризний гриб «виходить з-під контролю» і нищить кореневу систему грушанки, після чого рослина гине.

ДЗВОНИКИ КАРПАТСЬКІ

Справжній ендемік Карпат, тобто вид, який більше ніде не зустріти.

Росте на обмеженій площі хребта Чорногори та прилеглих прських масивів, у тому числі й на Говерлі. Віддає перевагу вапняковим скелям лісового поясу гір.

Багаторічна трав'яниста рослина. Висота 15—50 см. Цвіте в червні—липні.

ДИВИНА ВЕДМЕЖА (ВЕДМЕЖЕ ВУХО)

Дворічна посухостійка рослина заввишки 30—120 см, звичний мешканець лугов. Уся надземна частина вкрита сірувато-білою повстю. Росте на сухих луках Степу і Лісостепу України. Цвіте дивина в червні—липні, іноді й пізніше. Плід — коробочка.

ДРІАДА ВОСЬМИПЕЛЮСТКОВА

В Україні росте лише на найбільш високогірних ділянках Карпат.

Багаторічний сланкий чагарник із вічнозеленим листям. Утворює щільні зарості, які вкривають скелі та кам'янисті осипи суцільним зеленим килимом.

Дріада восьмипелюсткова

Дуб черешковий

Релікт дольодовикового періоду. Квітки білі, запилюються комахами. Після цвітіння утворюються гарні сухі плодики з пір'ястими придатками, які надають рослині незвичайного вигляду.

ДУБ ЧЕРЕШКОВИЙ

Діброви найбільш характерні для Лісостепу. На Правобережжі дуб росте разом із грабом, а на Лівобережжі утворює липово-кленові діброви.

Дерево першого ярусу, досягає 30 м заввишки, а в окремих випадках — до 50 м і більше.

Вітрозапилювана рослина. Плоди дуба — жолуди — є важливим кормом для багатьох лісових тварин.

Вік дуба може досягати 500 років. Відомі екземпляри, вік яких перевищує навіть 1000 років! На Верхній Хортиці росте дуб, діаметр крони якого досягає 30 метрів.

ЕРИТРОНІЙ СОБАЧИЙ ЗУБ

Еритроній собачий зуб

Зустрічається в передгірних лісах Західної України. Багаторічна цибулинна рослина. Досягає 20 см заввишки. Дуже красива — справжня окраса лісових галявин! Цвіте в березні—квітні. Квітки одиночні, рожевувато-фіолетові.

Розмножується насінням і цибулинами.

Ефедра

ЕФЕДРА

Своєрідна рослина Степу та Криму. Росте на сухих схилах гір, ярів і вибалків.

Низькорослий розгалужений кущ, належить до ряду Голонасінні.

Пагони зелені, а справжні листки — малопомітні лусочки. Розвивається й росте дуже повільно. Наприкінці літа в ефедри з'являються несправжні ягоди оранжево-го кольору, якими охоче ласують птахи.

ЖОВТЕЦЬ ІДКИЙ

Багаторічна лучна трав'яниста рослина завдовжки 25—75 см із коротким кореневищем, від якого відходять густі пучки коренів. Стебло поодиноке, прямостояче. Квітки 15—20 мм діаметром, на довгих гладеньких квітконіжках, вкритих м'якими волосками. Плід — багатогорішок.

Жовтець ідкий

Журавлина

ЖУРАВЛИНА

Поширена на болотах Полісся, Карпат і Лісостепу. Віддає перевагу прохолодним та вологим місцевостям. У східних регіонах дуже рідкісна.

Росте на сфагнових болотах. Дуже давня рослина, релікт льодовикового періоду.

Вічнозелений сланкий кущик. Пагони завдовжки 80–100 см. Цвіте в травні—червні. Яскраво-червоні ягоди досягають восени.

КАЛИНА ЗВИЧАЙНА

Дуже поширена по всій Україні. Росте як підлісок у мішаних та листяних лісах, степових борах і заростях чагарника по берегах річок. Її люблять у народі й охоче вирощують заради квіток та ягід.

Має вигляд куща або невисокого деревця. Вкривається цвітом у травні—червні. Плоди-кістянки досягають у вересні.

Калина звичайна

Кизил

КИЗИЛ (ДЕРЕН)

Росте в лісах Лісостепу, Закарпатській області та Гірському Криму, де зустрічається кілька видів.

Чагарник заввишки 4–5 м, а у вигляді деревця може досягати 9 м.

Цвіте в березні—квітні, до появи листя. Плоди — червоні або жовті кістянки, досягають у вересні. Плодоносіння буває дуже рясним.

КИТЯТКИ КРЕЙДЯНІ

Багаторічний напівкущик заввишки 30–50 см. Мешканець степових лугів, що покривають крейдяні оголення. Зі звивистого кореня утворюється пучок прямостоячих нерозгалужених стебел, при основі здерев'янілих. Віночок бузкувато-рожевий, 10–12 мм завдовжки. Цвіте від червня до липня. Плід — зворотнояйцеподібна коробочка, оточена вузьким крилом.

Вигляд квітки китятки дуже нагадує обриси крилатої комахи, наприклад невеликого метелика. Збільшені чашолистки, покриті опуклими прожилками, нагадують листки, тоді як трубочка віночка дуже схожа на черевце. Подібна схожість, очевидно, служить для приваблювання комах-запилювачів, які сідають на квітку китятки не в пошуках нектару, а сподіваючись зустріти представника протилежної статі.

Кінський каштан

КІНСЬКИЙ КАШТАН

Батьківщина — гірські ліси Балканського півострова. Як невибагливе та красиве дерево був штучно розселений людиною в усіх країнах помірному поясу.

Висота — до 30 м, діаметр стовбура — до 1,5 м.

Цвіте наприкінці весни. Кремово-білі суцвіття каштана стали символом Києва.

Колючі плоди досягають у вересні. Назву «каштан» отримав за схожість плодів зі справжнім каштаном. Та кінський каштан йому зовсім не родич.

КЛЕН ГОСТРОЛИСТИЙ

Це дерево ще називають клен звичайний. Поширений у мішаних та листяних лісах України. Часто зустрічається в дібровах. Здавня використовується як культурна рослина. Добре очищує повітря у містах і селах завдяки широкому листю.

Клен гостролистий

Тіньовитривале дерево другого ярусу, що досягає висоти 30 м.

Цвіте в період розпускання листя. Може запилюватися як вітром, так і комахами, які охоче відвідують його квіти, зібрані в світло-зелені повислі суцвіття.

Насіння з крилатками розноситься вітром, сприяючи поширенню клена.

КЛЕН ЯСЕНОЛИСТИЙ

Цей клен має народну назву «американський», оскільки його батьківщина — Північна Америка (завезений до Європи ще у 17 ст.).

Відрізняється складними непарноперистими або трійчастими листками. Це — дводомна рослина. Тичинкові квітки в повислих щитках, маточкові — у повислих китицях. Дерево дуже недовговічне, з низькоякісною деревиною, проте швидко росте і широко використовується для озеленення міст.

КОВИЛА

Колись була дуже поширена в степах, на сухих луках і на галявинах соснових лісів Лісостепу та Степу України.

Всі види — багаторічні трави. Утворюють дерновину заввишки 20—60 см.

Як і всі злаки, ковила — вітрозапилювана рослина. Має дрібні й непоказні квітки. Насіння розселяється з допомогою пр'ястої ості, довжина якої може досягати 30 см і більше. Саме вона утворює пишний ковиловий султан.

Ость сприяє переносу за вітром і проростанню насіння. Під дією дощів і сонця вона ніби вгвинчується в ґрунт, даючи змогу насінню проростати крізь густу дернину.

Ковила

Комиш

КОМИШ

Ряд видів комишу росте на всіх водоймах країни. Найбільший вид — комиш озерний заввишки до 2,5 м. Дальній родич осоки.

Від очерету та рогози комиш відрізняється трубкоподібними пагонами та майже повною відсутністю листків. Тож, незважаючи на відому пісню, шумить не комиш, а очерет.

КОНВАЛІЯ ТРАВНЕВА

Широко розповсюджена по всій Україні. Росте в лісах різного типу.

Багаторічна тіньовитривала трав'яниста рослина. Цвіте у травні. Білі квітки з чудовим ароматом роблять цю рослину неповторною! Плід — ягода червоного кольору.

Розмножується конвалія зрідка насінням, а частіше — вегетативно, з допомогою довгих кореневищ, які за сприятливих умов можуть досягати 10–12 см.

Рослина отруйна, особливо її ягоди!

Конвалія травнева

КОНЮШИНА ПОВЗУЧА

Цей вид росте у більш посушливих умовах, ніж попередній, хоча й здатен утворювати з ним мішані зарості. Його завжди легко відрізнити за білим кольором квіток (в інших конюшин квітки завжди рожеві чи лілові, зрідка жовті).

Конюшина повзуча — багаторічна рослина заввишки 10–35 см із повзучими пагонами, які по вузлах укорінюються (звідси — видова назва рослини). Цвіте в травні—вересні. Рослина кормова, медоносна, лікарська, фарбувальна та декоративна.

Конюшина повзуча

Квітка бобових рослин має дуже своєрідну будову, за якою завжди можна визначити приналежність рослини до цієї родини. Чашечка квітки складається з п'яти зрослих пелюсток. Віночок роздільнопелюстковий, причому кожна з пелюсток має свою форму і розмір. Верхня пелюстка називається «вітрилом», вона широка, округла, відігнута вгору. Дві бічні пелюстки, що зветься «веслами», прикривають квітку з боків. Нарешті, ще дві пелюстки зростаються й утворюють «човник», що має форму двох долоньок, зібраних у «жменьку». Саме у цьому «човнику» містяться тичинки й маточка, причому тичинки теж вкрай незвичні. Їх десять, і дев'ять із них зростаються в єдину пластину, що чохлаком охоплює маточку. Остання, десята тичинка залишається вільною і лежить на маточці зверху. Квітки, що мають такий комплекс ознак, називаються «метеликовими».

КОПИТНЯК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

Звичайна рослина листяних лісів України. Росте в затінених ділянках лісу.

Це одна з небагатьох вічно-зелених трав'янистих рослин наших лісів. Влітку рослина перебуває в стані спокою. Лише ближче до осені починають рости нові листки. Вони перезимовують під снігом і навесні радуєть своєю зеленню.

Цвіте рано навесні. Квітки маленькі та непоказні, мають дуже своєрідний перцевий аромат. Насіння дозріває на початку літа.

Копитняк європейський

Королиця звичайна

КОРОЛИЦЯ ЗВИЧАЙНА

Багаторічна трав'яниста рослина, гола або кучерявоволосиста, заввишки 15–100 см, із вузлуватим кореневищем. Ростає на луках, узліссях, лісових галявинах, серед чагарників, часто як бур'ян на полях. Цвіте королиця в травні–серпні. Плоди — дрібні сім'янки. Рослина декоративна, фарбувальна.

«Ромашка!» — каже пересічна людина, дивлячись на білу квітку з жовтою серединкою. І майже завжди помиляється, оскільки «ромашковий» вигляд має і ромен, і маруна, і триреберник. Найбільш улюбленою і знаною «ромашкою» є королиця, що відрізняється від інших рослин подібного вигляду цільними ланцетними листками і досить великими «квітками»-кошиками. Центральну частину, «серединку» кошика, складають квітки, що здатні утворювати насіння, а периферичну, якщо вона є, — «декоративні» стерильні квітки, що імітують собою пелюстки.

Кропива дводомна

КРОПИВА ДВОДОМНА

В Україні поширена практично всюди, крім луків із щільним дерновим покривом та степів, росте біля людського житла.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 1 м, утворює густі зарості.

Жалкі волоски захищають кропиву від великих тварин. Та її пишним листям безкарно ласують слимаки, гусінь і жуки.

Листя та стебла кропиви вкриті жалкими волосками, що мають вигляд мініатюрних трубочок з їдкою рідиною. Кінчики цих трубочок складаються з кремнію й легко обламуються. Їхні гострі краї проколюють шкіру, і їдка рідина потрапляє в крихітну ранку, завдаючи опіку.

КУПИНА ЛІКАРСЬКА

Кілька видів купини ростуть у широколистих, рідше — у мішаних лісах Полісся, Карпат, Лісостепу та Гірського Криму. Найбільш поширена купина пахуча, або лікарська.

Багаторічна трав'яниста кореневищна рослина заввишки 30–100 см. Є близькою родичкою конвалії. Належить до числа найбільш витончених та гарних лісових рослин. Цвіте на початку літа. Плід — ягода.

Купина лікарська

ЛАТАТТЯ БІЛЕ

Розповсюджене в річкових затоках та озерах України, за винятком Криму. Місцями зустрічається й у великих проточних ставках. Потребує спокійної чистої води, багатої киснем.

Латаття біле

18

Діаметр квітки досягає 15 см. Це найбільша квітка нашої флори!

Кореневища можуть рости на дні водойми на глибині до 5 м.

Восени листя й квітконіжки відмирають. Насіння поширюють птахи та, можливо, деякі види риб.

Латаття потерпає від «любителів» квітів, які нещадно обривають його чудові квітки. На жаль, вони одразу ж в'януть, тож ними не вдається навіть помилуватись.

ЛЕВКОЙ ЗАПАШНИЙ

Левкой — улюблена декоративна рослина південних міст, не вимоглива до складу ґрунту й поливу, і, до того ж, має дивовижний, злегка запаморочливий запах. Багато видів цієї родини уведено в культуру, однак на кам'янистих ґрунтах, на мергелях і крейдах Криму та півдня України можна зустріти дикоростучі види цієї родини, у тому числі левкой запашний.

Це багаторічна трав'яниста рослина заввишки 20–50 см із прямим слабкорозгалуженим стеблом. Цвіте від травня до червня. Плід — стручок, покритий численними перетяжками.

Левкой запашний

ЛИПА СЕРЦЕЛИСТА

Дерево заввишки до 25 м, із густою сферичною кроною, що на відкритій місцевості прагне досягнути землі й огорнути стовбур з усіх боків. Росте по всій території України. Листки 5–10 см завдовжки, зверху яскраво-зелені, знизу сизі, округло-серцеподібні (звідси видова назва рослини). Листорозміщення чергове. Квітки

Липа серцелиста

Ліщина

в липи двостатеві, правильні, у пазушних 3–15-квіткових щиткоподібних зонтиках, що сидять на довгих квітконіжках, до яких майже наполовину приростає великий блідо-зелений перетинчастий приквіток. Плід — кулястий опушений горішок із крихким оплоднем. Цвіте в червні–липні.

ЛІЩИНА

Звичайний чагарник мішаних і широколистих лісів усіх регіонів країни.

Висота 4–6 м. Тіньовитривала рослина, проте любить родючі ґрунти.

Цвіте рано навесні, коли в лісах іще лежить сніг. Запилюється вітром.

Знайомі багатьом сережки ліщини — це чоловічі квітки. Жіночі квітки являють собою бруньки з маточкою у вигляді маленької червоної китички.

Її насіння — лісові горіхи — дуже смачне, тож його охоче поїдають птахи та звірі. У заростях ліщини влаштовують гнізда багато птахів.

ЛОТОС ГОРІХОНОСНИЙ

Багаторічна трав'яниста водяна рослина зі стеблом, що трансформувалося в міцне кореневище, занурене в донний мул. Листки лотоса довгочерешкові, 50–70 см у діаметрі, їхні пластинки, на відміну від листків латаття чи глечиків, досить високо піднімаються над водою. Квітки дуже великі, до 30 см у діаметрі, мають приємний аромат.

Насіння лотоса здатне зберігати схожість протягом... 200 років. Це — абсолютний рекорд рослинного світу. З найдавніших часів лотос використовується як лікарська рослина. У сучасній медицині його застосовують як кардіотонічний, загальнозміцнюючий

Квітка та плід лотоса

та дієтичний засіб. У сучасному Китаї лотос входить до складу більш ніж 200 препаратів, причому окремо використовуються його кореневища, листя, пелюстки, плоди і навіть тичинки! Кореневища лотоса їстівні, їх вживають у сирому, вареному, смаженому й маринованому вигляді. Насіння лотоса популярне в країнах Азії як горішки.

ЛЬОН УКРАЇНСЬКИЙ

Багаторічний кущик із кулястою кроною, утвореною інтенсивно розгалуженим стеблом. Представники цього роду є справжньою окрасою степів, оскільки мають дуже приємні, прості й у той же час елегантні квітки різноманітного забарвлення — блакитного, синього, рожевого, або, дуже часто,— жовтого. Висота рослини 20—40 см.

Цвіте в червні—липні; кожна квітка оцвітає протягом доби, проте на зміну їй утворюються нові, так що у період цвітіння льон нагадує золотавий букет — так багато

Льон

у нього квіток. Плід льону — куляста коробочка з відтягнутою верхівкою, при дозріванні розтріскується на п'ять часток.

МАКИ

На півдні України та в Криму зустрічається кілька видів маків. Багаторічна трав'яниста рослина. Трапляються й однорічні види.

Маки невибагливі до кліматичних умов. Висота досягає 30—60 см.

Квіти яскраво-червоні, зрідка — білі. Цвітуть на початку літа, утворюючи в степах або на узбіччях доріг чикам'янистих осипах мальовничі килими.

Із маку добувають небезпечні наркотики (опіум, героїн), і водночас — незамінні ліки, що вгамовують біль (морфін) і лікують серце (папаверин). Макове насіння залишається улюбленим інгредієнтом різноманітних страв.

Маки

Малина звичайна

МАЛИНА ЗВИЧАЙНА

Розповсюджена в лісах Полісся та Карпат. Місцями в Лісостепу утворює суцільні зарості — малинки.

Цвіте в травні—червні, а плодоносить у липні—серпні. Розмножується з допомогою насіння та кореневих пагонів.

МИГДАЛЬ

Мигдаль степовий (бобчук) поширений у Лісостепу східних регіонів України та в Степу.

Росте в сухій місцевості. Частіше зустрічається на схилах вибалків, рідше — на узліссях байраків (острівців лісу в степу).

Кущ із гарними квітками, заввишки найчастіше до 1—1,5 м.

Рясно цвіте рано навесні, до розпускання листя.

На цілих ділянках степу, серед розмаїття квітучих трав деінде можна побачити

Мигдаль степовий

Миколайчики плоскі

чити тендітний кущик із чудовими рожевими квітками і маленькими зеленкуватими плодами. Це — мигдаль низький (бобовник), близький родич садового мигдалю, що в посушливих умовах степу зменшився до невеликого кущика.

МИКОЛАЙЧИКИ ПЛОСКІ

Багаторічна посухостійка рослина заввишки 30—80 см. Пагони декоративні, синього кольору. Листки 5—15 см завдовжки, колючі. Цвітуть у червні—жовтні.

Миколайчики — лікарська, декоративна, медоносна рослина. Широко використовується для виготовлення сухих букетів та інших продуктів народного промислу.

МОДРИНА ПОЛЬСЬКА

Хвойне дерево заввишки до 35 м.

Зустрічається тільки в Українських Карпатах, ендемік. Росте в гірських лісах, проте сама рослина світлолюбна. На відміну від інших хвойних порід, модрина —

Модрина польська

літньозелене дерево. Восени її хвоя жовтіє та опадає, а навесні з'являється нова.

Шишки, так само як у ялиці, прикріплюються просто до гілок, вертикально вгору.

Має дуже цінну деревину, тому була майже винищена надмірним вирубуванням.

НАРЦИС ВУЗЬКОЛИСТИЙ

Південноєвропейський гірський вид. Ростає на субальпійських луках Карпат на висоті до 1900 м і в Закарпатті, в поясі дубових лісів. Ростає великими групами, але на дуже обмеженій площі. Цибулинна багаторічна рослина.

Має висоту до 40 см. Цвіте в травні—червні. Квітки великі, запашні.

Нарцис вузьколистий

ОЖИНА

Ростає в лісах та по берегах річок Полісся, Карпат, Лісостепу та Гірського Криму. По річкових долинах проростає і в Степ. Любить родючі ґрунти.

Ожина є родичкою малини. Відрізняється сізочорними ягодами. Місцями на узліссях утворює непрохідні колючі зарості.

Плоди мають приємний смак, ними охоче ласують усі лісові мешканці.

У 20 столітті введена в культуру.

Ожина

Орхідеї

 ОРХІДЕЇ

Це не суто тропічні квіти, як багато хто гадає. В Україні росте чимало їх видів. Це зозулинець, булатка, офріси, пальчатокорінники, любки і, звісно, найкрасивіші — венерині черевички.

Трав'янисті багаторічники заввишки від 20 до 80 см. Квітки запилюються комахами. При досяганні утворюється величезна кількість дрібного насіння, яке може прорости тільки за наявності міцелію певного виду грибів, який постачає йому поживні речовини. За кілька років після проростання з'являється перший листок, а ще через багато років рослина починає цвісти. Тому ці чудові квіти потребують дбайливого ставлення до себе.

ОСИКА

Ростає майже по всій Україні, крім степових південних регіонів та Північного Криму. Осика — близька родичка тополі.

Осика

Осока

Досягає 30 м заввишки. Діаметр стовбура — до 1 м. Листки мають довгі сплюснені черешки. Через це листя рослини тріпочеться від найменшого вітерцю.

Кора, гілки та молоді пагони осоки служать важливим кормом для зайців, бобрів і копитних тварин.

ОСОКА

Великий рід багаторічних трав, складає більшість трав'янистої рослинності боліт і вологих лугов. Серед них є й вічнозелені види на зразок осоки волохатої — характерної рослини дібров.

Колоски осок схожі на колоски злаків, проте плід осоки — горішок, а у злаків — зернівка.

ОЧЕРЕТ ЗВИЧАЙНИЙ

Поширений на всій території країни. Росте по берегах річок, струмків озер і боліт — як на суші, так і у воді.

Ця гігантська трава досягає 4 м заввишки. Стебла та листя щосені відмирають, але довгі розгалужені кореневища — багаторічні, перезимовують у мулі.

Очерет звичайний

Папороть

Суцвіття утворюють характерну волоть. Як і всі злаки, це вітрозапилювана рослина. Розмножується переважно вегетативно з допомогою кореневищ.

ПАПОРОТІ

В Україні відомо понад 50 видів папоротеподібних рослин, які ростуть у різних зонах.

Звичні для нас папороті являють собою досить великі трав'янисті багаторічники. Більшість із них — тіньовитривалі вологолюбні рослини, які ростуть під лісовим пологом. У папоротей не буває ні квіток, ні насіння. Розселяються вони з допомогою спор.

Багатьма мовами папороть вужачку називають «змійний язик», а російська та українська назви папороті гронянки — «ключ-трава». Цим папоротям народ приписував різні чаклунські й навіть казкові властивості.

ПЕРСТАЧ ГУСЯЧИЙ (ГУСЯЧА ЛАПКА)

Багаторічна лучна трав'яниста рослина заввишки 15–40 см, із довгими повзучими пагонами. Перстач —

Перстач гусячий

Півонія вузьколиста

майже двійник жовтецю, проте належить до зовсім іншої родини — Розові. І справді, якщо придивитися, то квітка перстачу нагадує мініатюрну квітку шипшини, тільки жовту. Плід — багатогорішок.

ПІВОНІЯ ВУЗЬКОЛИСТА (ВОРОНЕЦЬ)

Збереглася в небагатьох цілих ділянках степу та на узліссях розріджених дібров Лісостепу, Степу Лівобережної України та Криму.

Дуже красивий трав'янистий багаторічник заввишки близько 50 см.

Цвіте наприкінці весни — на початку літа. Діаметр квітки — до 5 см. Насінневе розмноження та розвиток півонії дуже повільні. Зацвітає не раніше п'ятого року життя.

ПІВОНІЯ КРИМСЬКА

Зустрічається тільки в лісах Гірського Криму, переважно на світлих розріджених узліссях. Багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 70 см.

Цвіте в травні—червні. Квітки досягають 15—20 см у діаметрі, запашні.

Півонія кримська

Плауни

ПЛАУНИ

Красиві давні рослини, збереглися в небагатьох районах Полісся, Карпат і Лісостепу. Ростуть у заболочених лісах і на болотах.

Всі плауни — багаторічні трав'янисті рослини. Вони мають довге сланке й розгалужене стебло. Кінці пагонів здіймаються на висоту до 5—25 см. Пагони густо вкриті голчастими листками, схожими на хвоїнки. Розмножуються плауни спорами.

Плющ

ПЛЮЩ

Зустрічається в букових лісах Західної України. В Криму характерний для гірських лісів і Південного берега, окрім степових ділянок.

Вічнозелена багаторічна рослина. Квітки плюща дрібні й непоказні, зібрані в зонтик. Плодики синьо-чорні. Їх охоче скльовують птахи, що сприяє розселенню рослини.

Плющ дуже тіньовитривалий. Пагони цієї вічнозеленої ліани досягають багатьох метрів завдовжки. Плющ спирається на деревні стовбури й на скелі. Під час росту він не обвивається навколо опори, а прикріплюється повітряними коренями-присосками. Тому його слід називати не виткою, а лязячою рослиною.

ПРОЛІСКИ

Широко розповсюджені в дубових лісах. У Лісостепу Лівобережної України є домінуючими серед ранньоквітучих рослин.

Починають рости та цвісти навесні, одразу після тання снігу, витримують заморозки.

Проліски

Після цвітіння у плоді-коробочці утворюється насіння з м'ясистими придатками. Ці «гостинці» дуже люблять мурахи, які сприяють розсіюванню насіння пролісків. Влітку надземна частина рослини відмирає.

РДЕСНИК КУЧЕРЯВИЙ

Багаторічна водяна рослина заввишки 30–40 см із повзучим кореневищем. Листки 7–11 мм завширшки, лінійно-ланцетні. Вони є смачним та поживним кормом для водоплавної птиці, тож качки, гуси й нирки залюбки проводять час у воді над заростями цієї рослини.

Назва рдесника походить від давньоруського слова «рдѣти», яке означає «майорити». Вибір саме такої назви не випадковий, адже довгі звивисті пагони рдесника майорять у річковій воді, наче таємничі підводні прапори.

РОБІНІЯ (БІЛА АКАЦІЯ)

У 19 столітті завезена в Україну з Північної Америки. Широко розповсюдилась завдяки своїй красі та невибагливості. У лісопосадках росте як чагарник.

У вигляді дерева досягає висоти 30 м. Рясно цвіте на початку літа. Гарний медонос, мед із її квіток має цілющі властивості.

Робінія біла не лише не є родичкою справжніх тропічних акацій, але навіть не схожа на них.

Квітуча робінія

Рогоза

РОГОЗА

Звична рослина на берегах водойм усєї країни. Часто зустрічається поряд з очеретом, займаючи більш замулені та багністі ділянки.

Багаторічна кореневищна вологолюбна рослина. Листя восени відмирає й заново відростає навесні.

Вітрозапилювана рослина. Утворює супліддя у вигляді дуже характерного темно-коричневого початку. При досяганні насіння пуховими летючками розноситься вітром.

РОДОДЕНДРОН ГІМАЛАЙСЬКИЙ (РУТА ГІМАЛАЙСЬКА)

Рододендрон — один із небагатьох великих чагарників, прихильних до гірсько-альпійського поясу. Його чудові, яскраво забарвлені квітки справляють настільки сильне враження, що рододендрон був уведений у культуру ще в давнину й дотепер є улюбленою декоратив-

Рододендрон гімалайський

ною рослиною. Славнозвісна «червона рута» Українських Карпат — це теж рододендрон. Його квітки вважалися приворотним зіллям і користувалися надзвичайною популярністю в романтично налаштованих молодих людей.

Це вічнозелений чагарник заввишки 100–180 см, квітки зібрані в численні суцвіття. Вони бувають білі, рожеві або пурпурно-червоні; внутрішня поверхня вночка дрібнокрапчаста. Цвіте рододендрон від березня до середини травня.

Батьківщина цього виду — альпійський пояс Гімалаїв. Нині рододендрон гімалайський широко культивується в садах по всьому світі й представлений безліччю декоративних форм.

 РОСИЧКА

Зустрічається на сфагнових болотах Полісся, Карпат і Лісостепу.

Невеликий трав'янистий багаторічник, що досягає близько 5 см заввишки.

Округлі листки, зібрані в розетку, всіяні червонуватими волосками, на кінці кожного розташовується прозора крапелька клейкого слизу, схожого на росу.

Варто дрібній комашині присісти на такий листок, як вона прилипає. Краї листка загинаються, і комаха перетравлюється всередині «зеленого хижака».

За кілька днів листок знову розгортається і знову виблискує крапельками клейкого слизу.

 РУСКУС ПІД'ЯЗИКОВИЙ

Росте в тінистих вологих лісах Південного берега Криму. Вічнозелений кущик заввишки 40 см. Те, що зазвичай вважають листками, насправді кладодії — видозмінені стебла.

Росичка

Сальвінія плаваюча

Цвіте у квітні—травні, а плодоносить від липня до грудня.

Рускус під'язиковий

 САЛЬВІНІЯ ПЛАВАЮЧА

Зустрічається по всій Україні в стоячих і слабпроточних заплавних водоймах. Різносторова водяна папороть, спори розносяться птахами.

Однорічна рослина завдовжки 10–20 см. Через водний спосіб життя не має коренів. Те, що вважають за корені,— це підводні листки. Розмножується спорами, які досягають у серпні—вересні.

СОЛОДУШКА ВЕЛИКОКВІТКОВА

Багаторічна трав'яниста рослина, з кореневищем, оснащеним довгими лускатими відростками. Росте со-

Солодушка великоквіткова

лодушка на степових ділянках, що формуються над крейдяними відкладеннями. Цвіте від травня до липня. Боби сплюснені, зморшкуваті. Найчастіше її можна зустріти серед заростей ковили й костриці. Як і більшість елементів крейдяної флори, солодушка — рідкісна рослина, що потребує охорони.

Назва цієї рослини пояснюється її спорідненістю із солодкою — лікарською рослиною, що має солодкі корені, корисні при захворюваннях дихальних шляхів. Але найпомітнішою та найпізнаванішою частиною цієї рослини є не плоди, а суцвіття — величезні, кремово-білі, як у «білої акації», і такі ж запахи. Серед крейдяного степу вони просто вражають уяву мандрівника.

СОН ШИРОКОЛИСТИЙ (СОН-ТРАВА)

Сон-трава, що дійсно в давнину використовувалася для приготування снодійних відварів, у наш час є в першу чергу дуже гарною і дуже рідкісною квіткою, що її зустріти стає дедалі важче.

Років із десять тому деінде ще можна було побачити темно-фіолетові квітки, виставлені на продаж, але зараз, здається, збирати вже немає чого. Збирання квіток цієї рослини заборонене у більшості країн Європи.

Сон широколистий

СОСНА ЗВИЧАЙНА

Одне з найважливіших лісоутворюючих дерев країни. Невибаглива до кліматичних умов. У посадках сосна широко розповсюджена по всій території України.

Сосна звичайна

Сосна кедрова

Як і всі голонасінні, це вітрозапилювана рослина. В кінці весни відбувається її «цвітіння». Мікростробіли (чоловічі шишки) утворюють величезну кількість пилюки, що вітром розноситься на макростробіли (жіночі шишки). Насіння досягає восени, а висипається в лютому.

СОСНА КЕДРОВА ЄВРОПЕЙСЬКА

Дуже рідкісне й красиве дерево. Ростає тільки в прських лісах Карпат на висоті 900—1800 м. Висота — до 25 м. Тонка хвоя завдовжки до 10 см, а шишки — до 8 см.

Великим та поживним насінням цієї сосни ласує більшість лісових мешканців. Ростає повільно, починає плодоносити лише з 60 років.

Не витримує конкуренції з ялиною.

Має дуже цінну деревину.

СОСНА КРЕЙДЯНА

Величне дерево заввишки 30—40 м із розкидистою овальною кроною, близький родич сосни звичайної.

Ареал цього дерева дуже обмежений. Ростає тільки в небагатьох місцях долини Сіверського Дінця, на крейдяних схилах та обривах. Очевидно, є підвидом сосни звичайної.

Це низькоросле дерево із кучерявою розкидистою кроною єдине здатне рости на голій крейді.

Кора жовтогаряча, але менш яскрава. Хвоя коротка, завдовжки 2—4 см, хвоїнки розташовані парами на вкорочених пагонах, функціонують 3—5 років.

Стигі шишки дуже маленькі, 2,5—3 см завдовжки. Насіння розташоване під шишечною лускою парами, оснащене крильцями: шишка розкривається прямо на дереві, і насіння, підхоплене вітром, летить освоювати нові місця.

Сосна Станкевича

СОСНА СТАНКЕВИЧА

Збереглася лише на Південному березі Криму, росте на кам'яних схилах.

Реліктове хвойне дерево з розкидистою кроною. Висота — до 25 м. Довжина хвоїнок — 15 см, шишок — до 10 см.

Сфагнум

СФАГНУМ (БІЛИЙ МОХ)

Рід Сфагнум налічує понад 300 видів мохів, що розповсюджені майже по всій Північній півкулі. Часто зустрічаються в Українському Поліссі. Тут вони ростуть у вологих місцях і, на відміну від інших рослин, не осушують місцину, а, навпаки, сприяють її подальшому заболоченню. Найбільш розповсюдженими видами роду Сфагнум є сфагнум бурий, сфагнум оманливий та сфагнум сторчкуватий.

Сфагнуми — м'які, ніжні, гігроскопічні рослини, що утворюють великі пухкі дернини, «кочки». Їхнє стебло не має ні кореня, ні навіть ризоїдів і в міру старіння просто відмирає знизу, продовжуючи ріст у верхній частині. Спороносні структури (спорогони) сфагнума розвиваються на верхівках бічних пагонів по декілька штук.

ТИС ЯГІДНИЙ

Одна з найкрасивіших голонасінних рослин нашої флори.

Тис ягідний

СУНИЧНИК ДРІБНОПЛІДНИЙ

Релікт третинного періоду. Зберігся на Південному березі Криму. Невисоке вічнозелене багатостовбурне дерево. Висота — до 9 м. Цвіте у квітні—травні. Плоди, справді схожі на суніци, досягають у жовтні.

Плоди сунічника

СУСАК ЗОНТИЧНИЙ

Багаторічна водяна рослина з елегантним стеблом заввишки 50–120 см і ніжними рожевими квітками. Росте на берегах водойм, зазвичай таким чином, що його нижня частина занурена у воду. Але іноді його можна зустріти і у більш посушливих умовах — на лузі чи лісовій галявині, і це є вірною ознакою того, що навесні в цьому місці стояла вода. Цвіте в травні—вересні. Плід — багатолістянка.

До 60 % сухої маси кореневищ цієї рослини складає крохмаль, 14 % — білок, тож із них можна виробляти високоякісне борошно, що йде на коржі, млинці тощо.

Росте в горах Карпат і Криму. Вічнозелене дерево заввишки не більше 30 м. Тіньовитривале, зазвичай займає другий ярус лісу.

Може доживати до віку в 4000 років! Росте дуже повільно. Приріст складає не більше 10–20 см на рік.

Плід тису — несправжня м'ясиста ягода (адже голонасінні рослини не мають справжніх ягід).

Релікт третинного періоду, живе найдовше серед усіх живих організмів нашої природи — до 4000 років. У природних умовах тис дає перше насіння лише на 70–120-му році життя! Вид широко введений у культуру завдяки своїй декоративності. За дуже високоякісну тверду деревину в народі його називають негній-деревом.

ТОПОЛЯ

У дикому стані по всій Україні росте два види тополі — чорна та біла. Ці дерева віддають перевагу заплавному лісам. Ростуть групами або поодиноці.

Біла має широкую розлогу крону і світлу, майже білу кору. За опушене знизу листя її іноді називають сріблястою.

Чорна тополя, осокір, має пірамідальну крону та видовжене гладеньке листя.

Висота 30–45 м, окремі екземпляри досягають висоти 60 м та діаметру стовбура 1,5 м. Вітрозапилювана рослина. Цвіте навесні, до розпускання листя.

Чоловічі сережки після цвітіння опадають. У жіночих достигає насіння з пуховими лютючками, яке на початку літа розноситься вітром і проростає у вологому ґрунті.

ТРУТОВИКИ

Це велика група грибів, що живуть на пнях і стовбурах живих і мертвих дерев. Їх можна зустріти всюди, де тільки ростуть дерева.

Основне тіло гриба — міцелій, який проростає в деревині. Зазвичай гриб заселяє мертву, гниючу деревину, вражає хворе або травмоване дерево. В одних видів трутовиків утворюються однорічні шапинки, а в інших — тверді багаторічні плодові тіла.

ТРЮФЕЛЬ

Мало хто знає про підземні гриби, що мають назву трюфелі. Їх відносять до особливого класу Сумчасті гриби. Так званий зимовий трюфель росте в дібровах Лісо-

Трюфелі

степу Правобережної України та Криму. Літній трюфель більш поширений, у тому числі в дубових лісах Лісостепу східних регіонів країни.

Плодове тіло утворюється під землею і зазвичай має розмір від лісового горіха до великої картоплини. Зрідка досягає маси 1 кг.

Міцелій трюфелів утворює мікоризу з корінням дуба, рідше граба.

Зимовий трюфель утворює плодове тіло від листопада до березня, а літній — у серпні—вересні. Як і всі гриби, трюфель розмножується спорами.

ТЮЛЬПАНИ

Більшість видів — жителі степів, але є й такі, що ростуть у лісах і горах. Тюльпан лісовий — типовий мешканець дібров Лісостепу. Тюльпан Шренка — житель сухих степів Криму та південних регіонів. Тюльпан Кальє (двоквітковий) — ендемік Південно-Східного Криму.

Найкрасивіші весняні квіти України. Так, тюльпан Шренка є родоначальником багатьох голландських сортів. Він дуже мінливий. Зустрічаються окремі рослини

Тюльпани

з червоними, жовтими та строкатими квітками. Запах слабкий. Цвітуть тюльпани у квітні—травні. Розмножуються насінням і вегетативно — з допомогою цибулинок.

Дикі тюльпани не витримують пересадки в нові умови, тож не треба викопувати їхні цибулини та зривати їх на букети, адже всі види цих рослин потребують охорони.

ХВОЩ

Росте по всій території України. Невиблагливий до ландшафту, проте потребує вдосталь вологи. Має дуже давнє походження.

Багаторічна рослина, розвиває довгі підземні кореневища. Висота надземних пагонів — до 1 м. Листя збереглося у вигляді маленьких лусочок.

Розмножується вегетативно та спорами. У польового хвоща спороносні пагони з'являються рано навесні, до появи вегетативних пагонів, а в лісового — одночасно з ними.

Хвощ польовий

 ЦИКЛАМЕН КУЗНЕЦОВА

Ендемік Білогірського району Криму. Росте в ясоново-дубових пріських лісах.

Висота — близько 10 см, квітки одиночні пониклі. Цвіте в лютому—березні.

ЧИСТОТІЛ

Трав'янистий багаторічник заввишки більше півметра.

Цвіте протягом усього літа. Яскраво-оранжевий сік чистотіла досить отруйний, тому дикі копитні тварини його не чіпають.

Звична рослина по всій території країни. Є символом порушеного людиною середовища. Росте в занедбаних і недоглянутих місцях, на звалищах тощо. У природних лісах його майже не буває.

Чистотіл

ЧОРНИЦЯ

Розповсюджена в лісах Полісся та Карпат. Місцями зустрічається і в лісостепових зонах Правобережної України.

Невеличкий чагарник заввишки 15—40 см.

Ягоди чорниць чорного кольору служать улюбленими ласощами для багатьох птахів і звірів. Це важливе літнє харчування для глухарів, борсуків, оленів та інших тварин.

Чорниця

ШАВЛІЯ

Різні види шавлії (щонайменше чотири) поширені по всій країні, особливо в степах і на луках, а також у світлих і мішаних лісах.

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки почасти до 1 м. Листя багате ефірними оліями, має приємний аромат. Цвіте на початку літа. Фіолетові квітки, зібрані в колосоподібні суцвіття.

ШАФРАН ГЕЙФЕЛЯ (КРОКУС ГЕЙФЕЛЯ)

Мешканець високогірних луків Криму та Карпат. Багаторічна рослина заввишки 10—20 см, із сітчастою бульбоцибулиною. Квітки великі, розміром 3—5 см.

Під час цвітіння зав'язь перебуває під землею (!), однак до дозрівання плода піднімається над землею на подовженому стеблі. Цвіте від березня до травня. Плід — тригранна коробочка з безліччю круглих насінин.

ШИПШИНА

Дика троянда. Різні види можна зустріти по всій території України. Росте у формі колючого куща заввишки від 0,5 до 2,5 м.

Цвіте на початку літа запашними білими або рожевими квітками.

Наприкінці літа досягають плоди червоного кольору, дуже поживні та багаті вітамінами, ними годуються лісові мешканці.

Шипшина

ЯБЛУНЯ ЛІСОВА

Звичне плодове дерево наших лісів.

Дерево другого ярусу, висота якого рідко перевищує 10 м. Цвіте у квітні—травні.

Розселенню яблуні сприяють тварини, які поїдають її плоди. М'якоть перетравлюється, а насіння неушкодженим потрапляє в ґрунт, де й проростає. Плоди дикої яблуні — важливий осінній корм для гризунів і копитних. Більшість хижих ссавців також охоче живляться ними. В тих місцях, де ще живе бурий ведмідь, частіше зустрічаються яблуні з солодкими плодами. Це пов'язане з тим, що ведмідь любить солодші плоди, а відтак і більше «посіє» насіння солодких сортів.

ЯЛИНА

Поширена в лісах Карпат і Північного Полісся. Це пов'язано з відносною сухістю клімату країни, що перешкоджає природному відновленню ялини, насіння якої проростає у добре зволоженому ґрунті.

Досягає висоти 50 м.

Вітрозапилювана голонасінна рослина. Пилок утворюється в чоловічих шишках — мікростробілах. Насіння ж вистигає в жіночих — макростробілах, що сягають 13 см завдовжки.

Дає більший урожай насіння, ніж сосна, тому в ялиновому лісі — рамені — тварини, які живляться ним, мають більше їжі.

Ялина звичайна

ЯЛИЦЯ ЄВРОПЕЙСЬКА

Поширена тільки в гірських лісах Карпат. Дуже красиве струнке та міцне дерево заввишки до 65 м.

Нижня частина сплюсненої хвої білуватого кольору, тому її ще називають ялицею білою.

Досить швидко росте. На відміну від схожої на неї ялини, шишки не висячі, а сидять на гілках вертикально.

ЯЛОВЕЦЬ ВИСОКИЙ

Зберігся лише на Південному березі Криму.

Вічнозелене хвойне дерево заввишки 12 м.

Росте групами, утворюючи мальовничі зарості. Живе довго — 500—1000 років, та виростає дуже повільно.

Плоди ялівцю схожі на ягоди. Проте це типово голонасінна рослина, тож його плоди краще називати шиш-

Яловець високий

коюгодами, оскільки це справді м'ясисті шишечки з насінням. Шишкоягоди охоче поїдають птахи та звірі, що сприяє поширенню ялівцю.

ЯСЕН ВИСОКИЙ

Одне з найважливіших лісоутворюючих видів дерев у лісах Лісостепу. Широко розповсюджений у Поліссі, Карпатах і Гірському Криму. В Степу зустрічається в річкових долинах.

Світлолюбне дерево першого ярусу, що досягає висоти 45 м. Відзначається швидким ростом у віці 20—40 років.

Цвіте навесні, до розпускання листя. Насіння ясени у вигляді крилаток охоче поїдається багатьма птахами та дрібними гризунами.

ЯСЕНЕЦЬ КАВКАЗЬКИЙ (НЕСПАЛИМА КУПИНА)

Поширений у Лісостепу, Степу та в Криму. Росте на сонячних галявинах, узліссях, сухих луках і в степах.

Трав'янистий багаторічник заввишки до 80 см.

Квіти ясенцю кавказького під час спеки виділяють велику кількість ефірних олій, які можуть спалахнути від вогню. При цьому полум'я не шкодить самій рослині. Недарма ясенець кавказький в народі влучно називають неспалима купина.

Ясенець кавказький

Тварини

Актинія кінська

АКТИНІЯ КІНСЬКА

Водиться в прибережних районах Чорного моря. Зустрічаються особини з червоними, зеленими та синіми щупальцями.

Діаметр вінчика може досягати 4–7 см.

Дрібні особини живляться планктоном, великі — креветками та дрібними рибками. На щупальцях є особливі жалкі клітини. Вони містять отруту, яка паралізує здобич. Розмножується брунькуванням та яйцями, з яких виходять маленькі поліпи.

АРТЕМІЯ

Зустрічається в озері Сиваш. Довжина її тіла — 1 см. Живиться мікроскопічними водоростями. Здатна жити й розмножуватися в надзвичайно солоній воді.

При пересиханні водойми артемія гине, але в мулі залишається величезна кількість її яєць, які можуть роками зберігатися в сухому вигляді. Як тільки дощі знову наповнять водойми, там одразу ж з'являється безліч рачків.

АФАЛІНА

Мешканець прибережних районів Чорного моря. Довжина — до 2,3 м, рекорд — 3,1 м. Живиться рибою.

Артемія

Афаліни

За здобиччю може пірнати на глибину до 174 м і залишатися під водою до 15 хвилин.

Товариська тварина, живе невеликими групами, має багату «мову» спілкування.

Застосовує ультразвукову ехолокацію.

Навесні самка народжує одне дитинча завдовжки до 1 м. Молоком годує довго — почасти до півтора року.

Здатність до навчання в дельфінів-афалін вища, ніж в інших дельфінів чи навіть собак, проте нижча, ніж у людиноподібних мавп. Саме афаліна — головний актор у дельфінаріїх.

БАБАК

Зберігся на сході країни, де живе на цілих ділянках зі степовою рослинністю. інша назва — сурок степовий.

Довжина — близько 50 см. Маса дорослої тварини досягає 6 кг. Живиться молодими листочками, пагонами, квітками та насінням трав.

Утворює колонії, де кожна сім'я займає глибоку впорядковану нору.

Бабак

Бабка

Самка народжує 4–6 дитинчат, які дорослішають лише через 3 роки.

На зиму запасів їжі не робить, а залягає в сплячку на 7 місяців.

БАБКА

Поширена в усіх регіонах України. Довжина — від 3 до 8 см. Живиться дрібними комахами, яких ловить у повітрі. Самка відкладає яйця у воду. Личинки розвиваються 1–3 роки (залежно від виду). Вони полюють на дрібних водяних тварин. Бабки чудово літають і можуть заселяти відкриті водойми навіть у посушливі місцевості.

БАЛОБАН

Водиться в Степу, Лісо-степу та в горах Криму. Зустрічається в передгір'ях Карпат і в Закарпатті. Великий сокіл, має розмах крил до 130 см і масу — до 1300 г. Полює на дрібніших птахів і ховрашків.

Балобан

Дотримується постинної пари. Сам гнізд не будує, займаючи чужі, а іноді влаштовується просто на голому ґрунті скельних карнизів.

У кладці буває до 3–5 яєць.

Спочатку самець полює, годуючи самку з пташенятами. Згодом більша за розміром та сильніша самка починає полювати сама.

БДЖОЛА-ТЕСЛЯР

Населяє Лісостеп, Степ і Крим.

Довжина — до 28 мм. Живиться нектаром і пилом квіток. У деревині сухого дерева влаштовує комірочки для майбутнього потомства. У кожний відсік бджола кладе «хлібець» із квіткового нектару та пилку, на який відкла-

Бджола-тесляр

дається яєчко. Коли з лялечок вийде нове покоління бджіл-теслярів, кожна особина прогризає собі вихід назовні.

БЕРКУТ

Беркут

Цей чудовий птах гніздиться лише в Карпатах. У південних регіонах України тільки зимує.

Довжина тіла — до 1 м, розмах крил — 2 м, маса почасті досягає 5 кг. Це найбільший і найдужчий орел Північної півкулі!

Полює на ховрашків, бабаків, зайців, великих птахів, не хуте і стервом. Пара беркутів свої величезні гнізда із гілля будує на скелях або кронах високих дерев.

У кладці — 2–3 яйця, проте дорослого віку досягає найчастіше тільки одне пташеня беркута.

Узимку беркути широко кочують по всій території України.

БІЛКА ЗВИЧАЙНА

Лісова мешканка, нині вона широко розселилася й у парках України.

Довжина тіла — до 28 см, хвіст може досягати 20 см завдовжки.

Чудово лазить по деревах, здатна робити стрибки на кілька метрів, допомагаючи собі при цьому хвостом.

Живиться переважно насінням рослин, грибами, ягодами, фруктами, бруньками дерев, а також комахами.

Білка звичайна

Білуга на полюванні

Влаштує запаси їжі на зиму.

Самка двічі, а то й тричі на рік приносить по 4—8 голів і сліпих білченят.

Займає уособлену територію, на якій будує гніздо кулястої форми — гайно. Може зайняти дупло або шпаківню.

Не ловіть білок, ховрашків, бабаків та інших гризунів у природі, щоб тримати їх удома. Це заборонено законодавством — серед них можуть бути й рідкісні види. А крім того, у гризунів можуть бути інфекційні захворювання, які передаються людині.

БІЛУГА

Живе в Чорному та Азовському морях. Рекордна довжина — 5 м, маса — 1230 кг! Молодь спочатку живиться кількою та хамсою, поступово переходячи до більш великої здобичі. Від весни до осені нерестує в нижній течії Дунаю, Дністра та Дніпра, на ділянках зі швидкою течією та галечниковим дном. Плідність дуже велика — до 7 млн ікринок. Мальки першого ж літа скочуються в море.

БЛАГОРОДНИЙ ОЛЕНЬ

На початок 20 століття зберігся тільки в горах Карпат і Криму. Нині його широко розселено, зокрема олені з'явилися і в штучних лісопосадках Степу.

Довжина тіла — до 270 см, висота у холці може перевищувати 1,5 м.

Живиться травою, молодими пагонами та зеленими гілками дерев і кущів.

Благородний олень

Самки, пов'язані родинними відносинами, утворюють невеликі стада. Самці за винятком шлюбного періоду — гону — тримаються осторонь.

Самка народжує одне плямисте оленя, яке перші тижні лежить, причаївшись у чагарнику. Мати приходить, тільки щоб його нагодувати. До кінця літа плями в оленя зникають, і воно стає однотонним.

БОБЕР

Населяє береги річок, струмків, озер і місцями водоймищ Полісся, Лісостепу та Степу.

Довжина — до 160 см, маса — до 30 кг. Це найбільший гризун України.

Живиться корою та гілками осики та верби, а також різноманітними водяними рослинами.

Живе сім'ями. Самка народжує 3—5 добре розвинутих бобренят, які ще два роки залишаються разом зі своїми батьками.

Бобри влаштовують на маловодних струмках загати з колод і хмизу, які обмазують глиною та мулом, регулюючи таким чином рівень води.

У період заготівлі корму на зиму бобри іноді валять досить великі дерева. Потім відгризають великі гілки і стягують їх під воду, де вони й зберігаються до весни.

У разі необхідності бобри риють глибокі рівчаки від свого житла до найближчих деревних заростей. Цими каналами вони можуть без перешкод сплавити собі їжу.

БОГОМОЛ ЗВИЧАЙНИЙ

Житель трав'янистих, рідше чагарникових заростей Лісостепу, Степу та Криму. Хижа тварина. Підстерігає в засідці різноманітних комах і павуків, хапаючи їх передніми ніжками. Довжина самки — до 7,6 см, самця — не більше 6 см.

Бобер

Богомол звичайний

Самка відкладає 100–300 яєць, «упакованих» у капсулу.

Навесні з них виходять личинки, які одразу ж починають полювати на комах. Вони дуже схожі на дорослих комах

і відрізняються від них лише меншими розмірами та відсутністю крил. Літати здатні лише дорослі самці богомола.

При терті надкриль по тілу комаха видає звуки, схожі на шипіння змії.

БОЛОТЯНА СОВА

Зустрічається по всій території України. Віддає перевагу відкритим заболоченим місцевостям, лісів уникає.

Довжина тіла — близько 40 см, розмах крил — до 100 см, а маса зазвичай не перевищує 400 г. Ловить переважно гризунів, у першу чергу полівок. Гніздиться завжди на землі. Кладку з 5–10 яєць відкладає на досить убогу підстилку. Успіх вирощування потомства залежить від кількості гризунів. Якщо здобичі багато, то батьківська пара вигодує всіх пташенят. Якщо ж їжі буде обмаль, то старші пташенята з'їдять молодших. Це здається жорстоким, але при нестачі їжі великий ризик, що взагалі всі пташенята загинуть або виростуть нежиттєздатними та хворобливими.

БОРИВІТЕР

Ареал охоплює всю Україну, навіть великі та малі міста.

Довжина тіла — до 35 см, маса — до 240 г. Живиться великими комахами, ящірками, дрібними гризунами та пташками.

Здобич ловить на землі.

Болотяна сова

Боривітер

Гнізд не будує, займаючи чужі, особливо сорочі, іноді відкладає яйця прямо на карнизи будинку. У кладці буває до 4–6 яєць.

Зимує в країнах Середземномор'я, на Близькому Сході та в Північній Африці.

Сокіл боривітер відзначається характерною манерою зависати в повітрі, тріпочучи крилами й видивляючись на землі здобич, звідки й отримав свою українську назву.

БОРСУК

Населяє всю Україну. Потребує місць, зручних для риття нір.

Довжина тіла з хвостом досягає 110 см, маса — до 24 кг. Годується дрібними тваринами, ягодами, фруктами, корінцями різних рослин.

Риє великі розгалужені нори.

Самка народжує 2–4 дитинчат, які живуть під опікою дорослих понад рік. У суворі морозні зими залягає в сплячку.

Борсуки

Бурий ведмідь

Борсуки завжди дотримуються своїх найулюбленіших місць. Дослідження показали, що деякі борсучі містечка виникли ще кілька тисячоліть тому.

БУРИЙ ВЕДМІДЬ

Зберігся тільки в гірських лісах Карпат. Зрідка зустрічається в лісах деяких регіонів Полісся.

В Україні маса звірів не перевищує 300 кг.

Всеїдна тварина. Живиться переважно рослинною їжею — зеленню, фруктами, горіхами, доповнюючи її найрізноманітнішою тваринною. Дуже любить мед диких бджіл.

Кожен звір займає індивідуальну територію.

На зиму робить барліг і засинає, проте спить досить сторожко, може прокинутись і блукати в пошуках їжі.

Серед зими в барлозі самка народжує 2—3 сліпих ведмежат завдовжки близько 20 см і масою до 500 г, яких годує молоком до осені. Самостійними вони стають за півтора року.

Грайливі ведмежата іноді відходять далеко від матері в пошуках їжі. Якщо ведмедиця побачить біля них людину, вона здатна атакувати. Але частіше вона з дітьми тікає від людей.

В Україні скорочується кількість великих тварин, оскільки кожній із них для життя потрібна досить велика кормова територія, на якій звір не терпить присутності конкурентів. Площі ж незайманих ділянок лісів і степів рік у рік зменшуються.

У місяць проживання бурого ведмедя чи диких кабанів не можна залишати ніяких харчових відходів. Звичклі до дармового харчу звірі інколи підходять ближче до людських помешкань, а це загрожує небезпечним зіткненням.

ВЕДИКА БІЛА ЧАПАЯ (ЧЕПУРА ВЕЛИКА)

Поширена в долині Дніпра, східних та південних регіонах України.

Довжина — до 105 см, маса — до 1,5 кг. Живе на берегах різних водойм. Живиться водними безхребетними, рибою, пуголовками та жабами. Гніздує колоніями на верхівках дерев або в очереті. У кладці — 4—5 яєць. Зимує в Північній Африці та в Аравії.

Велика біла чапля

ВЕЛИКА СИНИЦЯ

Населяє всю територію України. У містах живе там, де багато садів і парків. Живиться насінням і комахами.

Велика синиця за сезон дає 2—3 виводки пташенят, у кладці буває 10—20 яєць.

По сусідству з нею можна зустріти її меншу родичку — голубу синицю, яка має не чорну, як у великої, а блакитну «шапочку».

Гніздяться синиці в дуплах дерев або в людських спорудах. Пташенят вигодовують комахами.

ВЕЛИКИЙ ПІДКОВОНІС

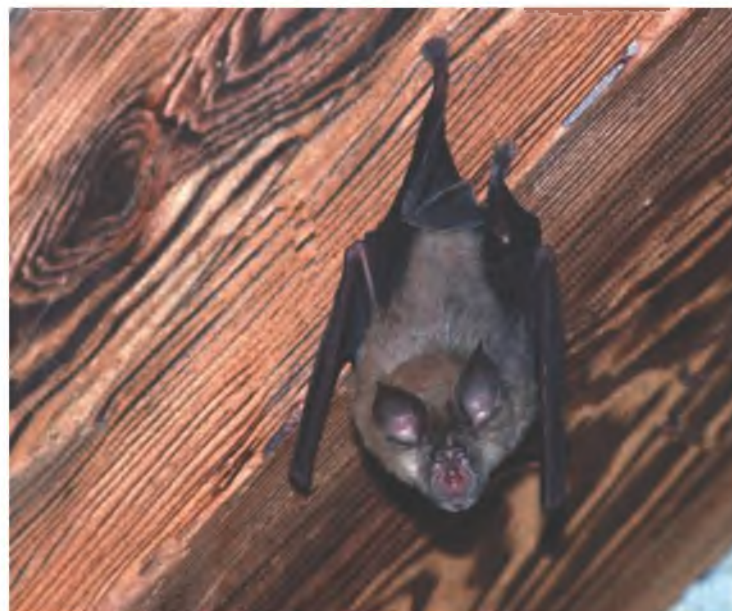
Цей кажан зустрічається в Закарпатті та на півдні Криму, у Степу й Лісостепу.

Довжина — до 71 мм, маса — до 27 г.

Живиться великими комахами, яких ловить у повітрі. Селиться величезними колоніями в печерах, гротах, на горищах. Самка підковоноса народжує 1—2 кажанят, яких деякий час носить із собою.

Зиму проводить у підземних печерах.

Великий підковоніс

Великий тушканчик

Одним із рідкісних кажанів є вухань, який відзначається своєрідною будовою великих вух, схожих на загнуті ріжки.

Підковоніс отримав свою назву за шкірясту облямівку на мордочці у формі підкови. Така незвичайна будова пов'язана з тим, що він видає ультразвуки ніздрями.

ВЕЛИКИЙ ТУШКАНЧИК

Населяє степові ділянки з невисоким травостоєм, пасовища та пустирі Лісостепу та Степу Лівобережної України. Зустрічається в Нижньому Придніпров'ї та в Криму. Найбільший представник родини Тушканчикові. Через це часто іменується земляним зайцем.

Довжина — близько 25 см, не рахуючи довгого хвоста.

Живиться насінням, бульбами, цибулинами та комахами.

Живе поодинокو в глибоких норах. Самка раз на рік народжує 3—4 малят.

На зиму впадає в сплячку. Запасів корму не робить.

Великий тушканчик може скакати двометровими стрибками зі швидкістю 40, а то й 50 км за годину, миттєво змінюючи напрямок. При цьому його «знамено» — черно-біла китичка на хвості, — коливаючись із боку в бік, допомагає збити хижака з пантелику.

ВЕЛИКИЙ ЯСТРУБ

Зустрічається в лісах і лісопосадках по всій Україні, крім Степового Криму.

Довжина — до 66 см, маса — до 1,5 кг.

Живиться переважно птахами. Полює із

Великий яструб

Вечірниця велетенська

засідки, найчастіше на ворон і дроздів. Рідше добуває качок, фазанів, а почасти й невеликих хижих птахів. Відомі випадки нападу яструба на білок і навіть зайців.

Утворює постійну пару, що займає певну мисливську ділянку. Гніздо будує в глибині крони великих дерев. Підрослий молодняк часто залітає в населені пункти.

У містах і селах відіграє роль «санітара», виловлюючи хворих птахів.

ВЕЧІРНИЦЯ ВЕЛЕТЕНСЬКА

Населяє широколисті ліси Центральної та Східної України, а також Криму. Веде нічний спосіб життя. Довжина тіла — понад 10 см, розмах крил — до 46 см, маса — до 76 г. Це найбільший із кажанів Європи. Перелітний вид кажана.

Живиться жуками й великими нічними метеликами. Користується ультразвуковою ехолокацією. В період міграцій та на зимівлі часто полює на дрібних пташок.

Прихистком служать дупла дерев.

У червні самка народжує 1—2 дитинчат, яких спершу весь час носить із собою на грудях. Поряд із вечірницею часто можна зустріти нічницю ставкову — дуже рідкісний вид кажана. Довжина тіла — 6—7 см. В Україні зафіксовано не більше кількох десятків особин.

ВИДРА

Живе на прибережних ділянках водойм по всій Україні, за винятком Криму. Дуже рухлива тварина.

Довжина — до 1,5 м, маса — понад 10 кг. Живиться рибою, жабами, раками. Її вистачає 1 кг їжі на добу.

Веде усамітнений спосіб життя.

Видра

Самка приводить 2–4 маляків, які стають дорослими лише на третій рік. До цього вони весь час живуть разом із матір'ю.

Видра — дуже енергійна тварина, тому дослідники часто бачать її в різних місцях і вважають, що видра на певній ділянці більше, ніж насправді.

Взимку, коли водойми замерзають, видри в пошуках риби можуть переходити по кризі та снігу до інших. При цьому вони долають за день 15–20 км. Цікаво, що, спускаючись із крутого схилу, видра притискає лапи і з'їжджає вниз просто на череві, залишаючи на снігу характерний слід у вигляді жолоба.

ВОВК

Невибаглива до ландшафту тварина, розповсюджена по всій Україні, крім Криму.

Рекордні розміри: довжина тіла — до 2 м, маса — до 80 кг. Зазвичай значно дрібніші. Полює на копитних тварин, проте часто поїдає гризунів і стерво. Утворює сімейні групи. Потомство приводить тільки подруга вожака. Вона народжує 5–6 сліпих вовченят, які залишаються з батьками до 2 років.

Вовк ставиться до людини вкрай боязко (якщо, звичайно, він не хворий на сказ) і навіть не намагається захистити своїх вовченят. Може напасти тільки в запалі полювання на свійську худобу.

ВОРОНА СІРА

Ареал охоплює всю Україну.

Всеїдний птах. Живиться дрібними тваринами, стервом, а також насінням і плодами рослин.

Гніздує переважно в кронах дерев. Самка відкладає 3–6 яєць, котрі насиджує 18–21 день, а самець протягом цього часу годує її.

Вовк

Вуж водяний

У гніздовий період птахи зустрічаються переважно парами в лісових масивах, а взимку вони звичні біля людського житла.

ВУЖ ВОДЯНИЙ

Населяє південні регіони країни. Віддає перевагу прибережним ділянкам.

Не має парних плям на голові, як у звичайного вужа. Довжина — до 130 см. Живиться жабами та дрібною рибою, яку майстерно ловить під водою. Відкладає до 25 яєць у шкірястій оболонці. Новонароджені змійки одразу ж починають самі полювати на мальків риб та пугловок. Не отруйний.

ВУХАТА СОВА

Ареал охоплює всю Україну. Часто гніздиться в селах та міських парках.

Має довжину до 40 см, розмах крил близько 90 см, а масу лише 330 г. Живиться мишоподібними гризунами. Для гніздування найчастіше займає гнізда граків, ворон і сорок. У кладці — 5–7 яєць. Насиджування триває 26–28 днів.

Вухата сова

Ворона сіра

Гага звичайна (самець і самка)

ГАГА ЗВИЧАЙНА (ПУХІВКА)

Зрідка гніздиться в Північному Причорномор'ї, раніше її в Україні не було.

Довжина — до 71 см, маса — до 3 кг. Годується в морі, виловлюючи молюсків і різноманітних ракоподібних.

Пари утворює тільки в шлюбний період.

Самка вистеляє гніздо унікальним теплим пухом, який вискубує в себе на череві. У кладці — 5–6 яєць. Щойно пташенята вилупляться й обсохнуть, мати веде їх у море.

ГАДЮКИ

Звичайна гадюка поширена в лісах Полісся та Карпат.

Довжина — до 75 см. Живиться переважно гризунами та бурими жабами.

Яйцеживорідна тварина. Самка народжує 10–15 добре сформованих дитинчат, які незабаром починають самостійно полювати.

В лісах Правобережного та Лівобережного Лісостепу частіше зустрічається гадюка Нікольського. Довжина тіла досягає 90 см. Її було знайдено й описано вченими

Гадюки Нікольського

порівняно недавно — у 1973 році. Раніше вважали, що це чорні особини звичайної гадюки.

Науковий опис було зроблено за особинами, вилвленими на околицях Харкова. Гадюка Нікольського має інший склад отрути. Смертельні випадки укусу людей не зафіксовані.

ГАЛКА

В Україні повсюдно живе в містах і селах.

Довжина — до 35 см. Найменший представник роду Воронові.

Живиться комахами, іншими дрібними тваринами, а також плодами та насінням. Утворює постійні пари.

Гніздує невеликими колоніями.

Мостить своє гніздо в потаємних місцях людських споруд (пічні димарі, горища, карнизи дзвіниці). Утеплює його шерстю, яку вискубує у свіських тварин.

У кладці — 6–8 яєць.

Пташенят вигодує комахами. З настанням осені починає кочувати в пошуках їжі.

Галка

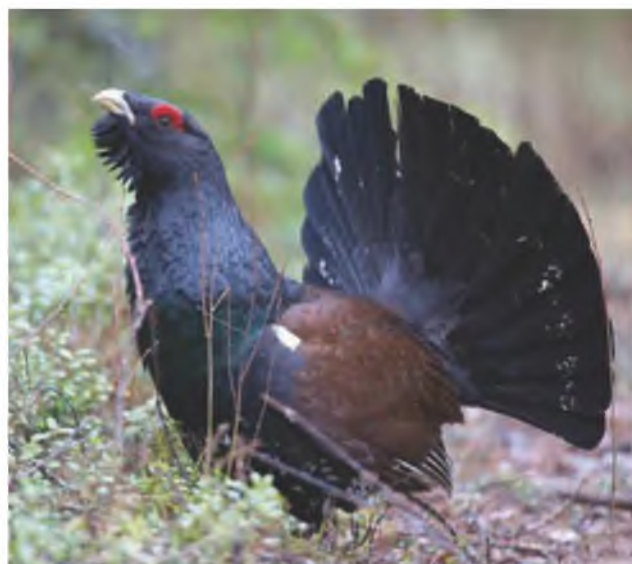
ГЛУШЕЦЬ (ГЛУХАР)

Ареал обмежений лісами Північного Полісся та Карпат.

Довжина тіла — до 90 см, маса — до 6,5 кг. Це найбільший у Європі представник ряду Куроподібні. Осілий птах, дотримується обраної території. Живиться насінням і ягодами рослин, бруньками та хвоєю сосни. Пар не утворює. Самка відкладає 5–9 яєць. Пташенят вигодує комахами.

Глухар славиться весняними співами самця, під час яких птах тимчасово глухне. Звідси й походить його назва.

Глушець

Гоголь (селезень)

ГОГОЛЬ

Зберігся подекуди в Північному Поліссі та в долині Дніпра. Належить до ниркових качок.

Довжина — до 50 см, маса — до 1,5 кг.

У пошуках їжі часто пірнає під воду.

Гніздує в дуплах дерев, дно яких самка вистеляє пухом, який вискубує в себе на черевці.

У кладці — 7—12 яєць. Після появи на світ каченята одразу вистрибують із гнізда на землю. Вони швидко ростуть і вже за 10 днів стають самостійними.

ГОРНОСТАЙ

Живе на більшій частині України в лісах, горах і річкових долинах, за винятком крайнього півдня.

Довжина — 22—28 см, маса — 350 г.

Хижак, живиться рибою та дрібними гризунами, яких спритно виловлює в підземних ходах їхніх нір.

Одиночна тварина. Самка народжує 4—8 голих і сліпих дитинчат. Вони дорослішають уже в три місяці.

На зиму хутро стає сніжно-білим, чорним залишається лише кінчик хвоста.

ГОРОБЦІ (ХАТНІЙ І ПОЛЬОВИЙ)

Зустрічаються по всій території України, звичні птахи в містах і селах.

Горностай

Живляться насінням культурних рослин і бур'янів.

У кладці — 5—6 яєць.

Пташенят вигодовують комахами. За сезон буває по два виводки пташенят, а на півдні — й по три.

Хатні горобці живуть на міських вулицях і у дворах, а польові — переважно в парках і передмістях.

Хатні горобці

У самця хатнього горобця чорно-сіра «шапочка» і чорна «краватка», самка однотонна сіра. У польового горобця самка й самець однаково забарвлені: коричнева «шапочка» й чорні плями на світлих щоках.

ГОСТРОМОРДА ЖАБА

Широко розповсюджена в лісовій і лісостеповій зонах. Південніше, по річкових долинах доходить до зони степів.

Довжина тіла буває до 8 см.

Живиться різноманітними комахами та іншими дрібними безхребетними. Веде наземний спосіб життя. Зимує на суходолі (у норах гризунів, під мохом тощо), пробуджується під час танення снігу.

Гостроморда жаба

Навесні можна бачити, як гостроморда жаба стрибає по льоду. Нереститься в дрібних стоячих водоймах одразу після зимівлі. У цей час самці набувають дуже гарного бузково-блакитного забарвлення. Одна самка може викидати до 2000 ікринок.

ГРАК

В Україні населяє поля, що перемежуються з лісопосадками. Живиться комахами, черв'яками, молюс-

Грак

Гребінчастий тритон

ками та дрібними хребетними тваринами, часто годується насінням рослин. Гніздиться колоніями у гаях, лісосмугах, парках, а також на опорах ЛЕП і залізничних мостах. Самка відкладає 3–6 яєць, які насиджує протягом 18–22 днів. Пташенят вигодовує переважно комахами та їхніми личинками. На зиму до нас прилітає багато граків із Півночі.

ГРЕБІНЧАСТИЙ ТРИТОН

Дуже поширений у дрібних водоймах лісової та лісостепової зон.

Досягає 14–20 см загальної довжини. Один із найбільших хвостатих земноводних України. Мешканець лісів, віддає перевагу вологим ділянкам.

Гребінчастий тритон — хижак. Крім черв'яків, мольок, дрібних ракоподібних і комах, часто нападає навіть на більш дрібних тритонів інших видів. Зимує на суходолі, у лісовій підстилці.

із зимівлі виходить дуже рано. Нерідко бачать, як він повзе по льоду до водойми, де відбувається розмноження тритонів. Потім у невеликих стоячих водоймах із чистою водою починаються їхні шлюбні танці. При цьому в самців з'являється розкішне шлюбне вбрання у вигляді гребеня на спині та хвості.

Самка викидає 150–200 ікринок, з яких виводяться личинки із зябрами.

Влітку тритони переходять до нічного способу життя на суші.

ДЕЛЬФІН-БІЛОБОЧКА

Поширений біля узбереж і у відкритих водах Чорного моря. Довжина тіла досягає до 2,6 м, маса — до 100 кг.

Пірнаючи, може залишатися під водою до 5 хвилин. У погоні за здобиччю здатний, розігнавшись, розвивати швидкість до 55 км за годину. Це один із найшвидкісних видів дельфінів.

Живиться дрібною рибою — в першу чергу хамсою, кількою та іншими зграйними видами, орієнтуючись під

Дельфіни-білобочки

водою з допомогою ультразвукової ехолокації. Завдяки ехолокації тварина зберігає здатність ловити рибу та ухилятися від перешкод, навіть втративши зір.

Тримається стадами по кілька сотень, а то й тисяч особин.

Самка народжує одне дитинча, якого півроку годує молоком. Малюк стає дорослим лише в 4 роки.

ДЖМІЛЬ

Для фауни України характерні 38 видів джмелів, із них 10 — рідкісні, занесені до Червоної книги України. Довжина тіла різних видів — у межах 2–3 см.

Влаштовують під землею гнізда, найчастіше в покинутих мешканцями мишачих нірках. Перезимовує самка-засновниця й навесні сама починає збирати нектар і квітковий пилок, будувати соти й годувати перших личинок.

Згодом на світ з'являються великі робочі комахи, які беруть на себе всі «хатні клопоти».

Після осіннього парування самці гинуть, а молоді самки йдуть на зимівлю в підземні схованки.

ДИБКА СТЕПОВА

Зустрічається в Степу, східному Лісостепу та подекуди в Криму. Довжина цього коника — 6–8 см. Мешканець трав'янисто-чагарникових заростей.

Дибка степова

Простягнувши ніжки, підстерігає в засідці різноманітних комах. Хижа тварина, нападає не лише на дрібну здобич, але навіть на богомолів!

Самців немає. (Розмноження самок називається партеногенез.) Яйця відкладаються в ґрунт і перезимовують, а навесні з них виходять маленькі самочки.

 ДРОФА (ДРОХВА)

Дрофа

Типовий житель степів та інших відкритих просторів. Найбільший птах України. Довжина самця перевищує 1 м, маса — 20 кг.

Живиться рослинною їжею, комахами та іншими дрібними тваринами.

Пар не утворює. В кладці буває лише 2 яйця. Насиджує та виховує пташенят самка. Вигодує комахами. Дорослішають пізно: самки в 2–4 роки, самці — лише у 5–6 років.

 ЕМБІЯ СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКА

Поширення цієї комахи обмежене Південним берегом Криму.

Довжина — 1 см. Живиться прілими залишками рослин, іноді нападає на комах.

Навесні живе в поверхневому шарі ґрунту. Ходи вистеляє павутинням, утворюючи довгі розгалужені трубочки, в яких комаха однаково спритно пересувається як уперед, так і назад. У цей час часто тримається групами.

З настанням спеки переселяється глибше — почасти на глибину до 1,5 м.

ЄНОТОПОДІБНИЙ СОБАКА

Цього мешканця Далекого Сходу в 20 столітті широко розселили в Європі. Тепер він став зви-

Ембія

Єнотоподібний собака

чайним мешканцем наших лісів. Почасти зустрічається в Гірському Криму.

Живиться корінням, ягодами, плодами та будь-якими дрібними тваринами.

Довжина тіла з хвостом у єнотоподібного собаки досягає метра, маса може перевищити 10 кг.

Живуть подружніми парами. Самка приводить зазвичай 6–7 сліпих малят, але їх буває і 16! Самець допомагає подрузі у вихованні потомства.

До характеру місцевості невибагливий, але віддає перевагу річковим долинам, де заплавні луки перемежуються з лісистими ділянками. Восени єнотоподібні собаки дуже жиріють. Це єдиний представник родини Собачі, котрий у районах із морозними та сніговими зимами впадає в зимову сплячку. Під час відлиги нерідко прокидається й починає блукати, а з поверненням морозної погоди знову засинає. У момент небезпеки часто намагається врятуватися, вдаючи з себе мертвого.

ЖАБА ОЗЕРНА

Живе в будь-яких водоймах.

Довжина тіла — до 18 см. Цей вид жаб має найгучніший голос серед усіх земноводних тварин нашої країни.

Живиться переважно комахами та іншими дрібними тваринами.

Розмножується у воді. Продуктивність самки досягає 16 тисяч ікринок. Личинки (пугловки) живляться детритом і фітопланктоном. Зимує завжди у водоймах.

Жаба озерна

 ЖОВТА ТРИГЛА (МОРСЬКИЙ ПІВЕНЬ)

Живе в прибережних районах Чорного моря, Керченської протоки та прилеглих ділянках Азовського моря. Веде придонний спосіб життя, дотримуючись глибини 10–60 м.

Жовта тригла

Довжина тіла досягає до 75 см, маса — 5,2 кг. Нереститься влітку.

Самка викидає до 14 тисяч ікринок на кам'янисте або піщане дно.

Заєць-русак

Довжина тіла — 90–100 см, маса — 2–3 кг, розмах крил — 165–185 см. Найменший журавель фауни України. Гніздиться окремими парами.

По боках голови має довгі ошатні пучки білого пір'я, які надають птахові неповторності.

На зиму журавлі відлітають на південь, утворюючи кутоподібні зграї.

 ЖУК-ОЛЕНЬ (РОГАЧ)

Житель дубових лісів Лісостепу та Криму.

Довжина самця досягає 8 см, самка дещо менша за розміром. Це один із найбільших жуків Східної Європи.

Личинка 5–6 років розвивається в порохнявій гнилій деревині дуба, найчастіше — в старих пнях. Останню зиму перезимсує на стадії лялечки. У червні починається шлюбний літ жуків. У цей час вони годуються лише соком на стовбурах дерев.

Жук-олень Після відкладання яєць, у липні, всі жуки відмирають.

 ЖУРАВЕЛЬ СТЕПОВИЙ

Поширений у південно-східних регіонах, а також і в степах Криму. Заселяє відкриті простори з водоймами і навіть інколи — агроландшафти.

Живиться рослинами, насінням, комахами.

Журавель степовий

ЗАЄЦЬ-РУСАК

Поширений по всій Україні. Охоче відвідує сільськогосподарські землі, уникає лише глухих лісів і боліт.

Довжина — до 68 см, маса — до 6 кг. Швидкість бігу — до 70 км за годину. Живиться трав'янистою рослинністю, охоче годується корою та гілками кущів, в садах обгризає плодові дерева.

Живе поодиночі. Самка двічі, а за сприятливих умов і тричі на рік приводить 3–4 добре розвинених і зрячих зайченят. Мати залишає дитинчат десь у потаємному місці й навідує зрідка, тільки щоб нагодувати молоком.

Хижачи не можуть знайти зайченят у густій траві, оскільки ті практично не мають запаху. За два тижні вони стають самостійними.

ЗВИЧАЙНИЙ ІЖАК

Поширений по всій території України, у лісах, степах і горах. Уникає лише суцільних густих лісів і боліт.

Довжина — до 30 см, маса — до 1,3 кг.

Основу харчування складають комахи та молюски. Також поїдає жаб, ящірок, змій і дрібних гризунів.

Одиночна тварина. Під кушем або корінням дерева самка раз на рік приводить 3–8 голих сліпих дитинчат. Уже в перші години життя в них на голові та спині з'являються м'які голки.

Веде присмерковий спосіб життя. Восени влаштовує гніздо в норі, під вітроломом або в коренях дерев і залягає в сплячку. Запасів на зиму не робить.

Звичайний іжак

Зозуля звичайна

ЗОЗУЛЯ ЗВИЧАЙНА

Ареал охоплює територію всієї України. Довжина — до 35 см, маса — близько 100 г. Живиться різними комахами, в тому числі й волохатою гусінню, яку обминають майже всі інші види птахів.

Один із найдосконаліших гніздових паразитів. Підкидаючи яйце в гнізда дрібних птахів, зозуля іноді викидає звідти одне яйце господарів. Вилупившись, сліпе зозуленя виштовхує за межі гнізда пташенят або яйця господарів, інакше птахи навіть удвох не зможуть його вигодувати.

ЗОЛОТОМУШКА ЖОВТОЧУБА (КОРОЛЬОК)

Зустрічається в горах і лісах Криму, в Карпатах і Поліссі. Це найменша пташка хвойних лісів нашої країни. Довжина тіла з хвостом не перевищує 11–25 см, маса — не більше 8–10 г. Живиться переважно комахами.

Гніздо діаметром 8–10 см пара корольків будує високо над землею.

У кладці буває 8–10 крихітних яєчок. За літо корольки встигають вигодувати по два виводки. Взимку ці

Золотомушка жовточуба

Зубр

пташки широко кочують і часто в пошуках їжі залітають у міські парки.

 ЗУБР

У давні часи населяв Карпати, Полісся та Лісостеп. По річкових долинах потрапляв і в Степ. В Україні був повністю знищений. Із початку 20 століття завдяки міжнародним зусиллям чисельність цієї тварини поступово відновлюється. Любить відкриті лісові галявини.

Досягає висоти в холці до 2 м і маси до 1000 кг. Це найбільша наземна тварина європейської фауни. Добре бігає, може долати перешкоди заввишки до 2 м.

Живиться, пагонами та корою дерев і кущів, а також різними травами.

Самки з телятами ведуть стадний спосіб життя, а старі бики тримаються поодиночці. Самка приводить одне теля, котре одразу слідує за матір'ю.

ІВОЛГА (ВИВІЛЬГА)

Населяє світлі ліси, парки та сади по всій Україні. Довжина — до 25 см, маса — близько 100 г.

Живиться великими комахами, волохатою гусінню, соковитими ягодами. Гніздо підвішує на тонких гілках високих дерев. У кладці буває до 4–5 яєць.

Гучна мелодійна пісня схожа на звук флейти. В кінці серпня відлітає на зимівлю до Тропічної Африки.

Іволга

ЙОРЖ

Водиться в усіх річках та озерах України, крім Криму. Любить ділянки з повільною течією.

Довжина — до 20 см. Живиться дрібними водяними тваринами.

Йорж

Нерестує навесні й на початку літа. Самка викидає до 45 тисяч ікринок. У водоймах нашої країни зустрічається його близький родич — бірючок, або бобир. Він характерний для центральних і східних регіонів України.

КАМБАЛА-КАЛКАН

Населяє прибережні ділянки Чорного моря до глибини 90—100 м. Веде виключно придонне життя. Довжина тіла почасти досягає 85 см, маса — 15 кг. Хижак, живиться рибою. Здатність змінювати забарвлення відповідно до навколишнього фону робить її практично невидимою на морському дні. Самка викидає від 2,5 до 13 мільйонів ікринок.

КАРАКУРТ

Живе на крайньому півдні країни та в Криму. Довжина самки — до 20 мм, а самця — 7 мм. Основу харчування складають коники. Здобич ловить тенетами, які споруджує у заглибинах ґрунту.

Каракурт

Після парування самка розміщує в потаємному місці кокони з майбутнім потомством. Восени самки відмирають, а з коконів навесні виходять павученята, які широко розселяються з допомогою підхоплених вітром павутинок.

КАРАСЬ ЗОЛОТИЙ

Поширений по всій Україні, за винятком Криму. Віддає перевагу водоймам із стоячою водою. Заселяє всі придатні для існування місця, навіть найменші водойми, в яких тільки може жити риба.

Карась золотий

Довжина тіла — 45 см, маса — до 3 кг. Живиться водною рослинністю, безхребетними та детритом (поживною частиною мулу). На початку літа проходить нерест. Плідність самки — до 300 тисяч ікринок. ікра викидається порційно, невеликими грудочками.

 КАРПАТСЬКИЙ ТРИТОН

Ендемік гірських лісів Карпат. Любить вологі місця. Зустрічається поблизу струмків та озер на полонинах — під камінням і лісовою підстилкою на висоті 200—4000 м. Довжина — до 10 см. Живиться дрібними ракоподібними.

Карпатський тритон

Зимує на суші, а після танення снігу переходить у мілкі водойми. Відкладає ікру на стебла водних рослин. Личинки розвиваються у воді.

Після виходу на сушу веде нічний спосіб життя.

Карпатський тритон дуже чутливий до забруднення води ядохімікатами. Не виносить він і пересихання або промерзання тимчасових водойм.

КАТРАН

Ця акула поширена в Чорному морі. Довжина — до 2 м, маса — до 15 кг.

Виявляє присмеркову активність. Живиться рибою, крабами й креветками.

Яйцеживорідна тварина. Протягом 18 місяців у тілі самки розвиваються до 29 яєць. Добре розвинені аку-

Катран

ляята завдовжки до 33 см народжуються взимку або рано навесні. Дорослі акули тримаються зграями в глибині моря та часто з'являються й біля поверхні. Живуть до 25 років.

КЕФАЛЬ

У прибережних водах морів України зустрічається п'ять видів кефалі. Найбільша з них, лобань, досягає 90 см завдовжки і може мати масу понад 6 кг. Крім того, досить поширені види — сингіль та гостроносик. В останні роки в наших морях акліматизовано й далекосхідний вид кефалі — піленгаса.

Основа харчування кефалі складає детрит (поживний мул) і перифітон (рослинне і тваринне обростання підводних скель і споруд). Нереститься у червні—серпні. ікру кефалі у вигляді слизьких грудочок, що плавають біля поверхні води, можна зустріти й у відкритому морі, проте молодь, яка виводиться з ікринок, незабаром повертається до берегів.

Усі види кефалі добре плавають і можуть здійснювати міграції, однак частіше це осіла риба. Вони дуже рухливі й, потраивши, здатні вистрибувати з води.

Кефаль

Кіт лісовий

КІТ ЛІСОВИЙ

Зберігся лише в глухих передгір'ях Карпат і в гірлі Дунаю.

Довжина — близько 60 см, маса — 7 кг. Слух і зір розвинуті чудово, а от нюх у kota досить слабкий.

Полює на гризунів і пташок. Дорослі коти ведуть усамітнене життя. Самка приводить 3—6 сліпих кошенят. Самець не бере участі у вихованні потомства.

До зими молодняк уже стає цілком самостійним.

Лісовий кіт не може наздогнати зайця або пташку на відкритому просторі. Тому він спочатку вистежує їх, підкрадається якомога ближче, а потім робить миттєвий стрибок — і здобич спіймано.

КОЗУЛЯ (САРНА ЄВРОПЕЙСЬКА)

Ця граціозна тварина живе в усіх регіонах, де є ліси або захисні лісосмуги. Висота в холці — до 1 м, маса — 65 кг. Живиться травою, листям і пагонами кущів.

Тримається поодинокі та невеликими групами.

Самка народжує двох плямистих дитинчат, які перші дні лежать, причаївшись у чагарнику. Мати відвідує їх, тільки щоб нагодувати молоком.

Дитинча козулі

Коник зелений

КОНИК ЗЕЛЕНИЙ

Поширений по всій Україні. Полюбає луки з пишною трав'янистою рослинністю. Довжина — до 3,5 см. Живиться переважно дрібними комахами, проте охоче вживає й соковиту рослинну їжу, а також висохлі трави.

Скорчить самець, приваблюючи самку. З допомогою довгого яйцеклада самка відкладає в ґрунт 70—100 яєць. Навесні з них виходять личинки.

КРАСНОПІРКА

Населяє більшість водойм України, за винятком Криму. Довжина тіла — до 36 см, маса може досягати 1,5 кг. Живиться переважно водяною рослинністю та дрібними безхребетними. Нерест проходить навесні й на початку літа. Самка викидає понад 200 тисяч ікринок.

КРІТ

Населяє ліси, луки й річкові долини в більшості регіонів України.

Довжина — близько 15 см. Через підземний спосіб життя має дуже маленькі підсліпуваті очі. Риє великі розгалужені тунелі завдовжки до сотень метрів!

Живиться переважно земляними черв'яками, комахами та личинками.

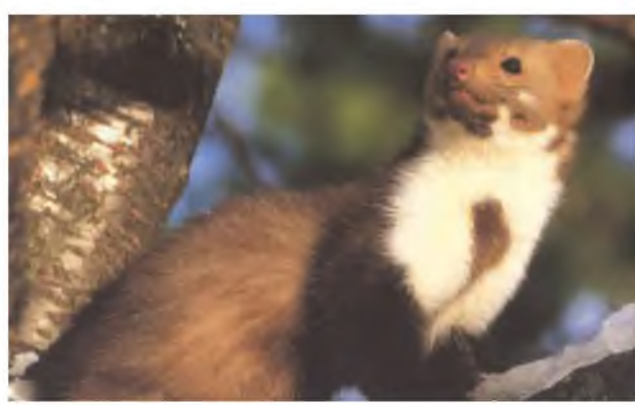
Раз на рік самка приносить 4—5 дитинчат. Активний протягом усього року.

Кріт — великий ненажера. Він не відмовиться з'їсти мишу, жабку, ящірку або маленьку змію, якщо зустрине їх у підземеллі. Позбавлений їжі, він може загинути від голоду вже за 12 годин.

Мускусні залози крота виділяють особливу речовину, запах якої приваблює земляних черв'яків, які сповзаються до його підземних галерей. Тож протягом цілого року кріт забезпечений їжею.

Кріт

Куниця кам'яна

КУНИЦЯ КАМ'ЯНА

Живе у скелястих ландшафтах, часто селиться на горищах будинків. На відміну від лісової куниці, має горло та груди білого кольору.

Довжина тіла — до 55 см, хвоста — до 30, маса — близько 2,5 кг.

Полює на дрібних гризунів, птахів і плазунів. Охоче їсть ягоди та фрукти. Займає уособлену територію. Самка народжує 3—6 сліпих малят, які до осені стають самостійними.

КУРІПКА СІРА

Живе по краях відкритих місцевостей, в тому числі й біля сільгоспудь.

Довжина — до 41 см, маса — до 600 г.

На відміну від більшості інших куроподібних птахів ночує тільки на землі, причаївшись у заростях бур'яну. Живиться насінням, бруньками та молодими пагонами трав, а також комахами та їхніми личинками.

Утворює постійні пари. У кладці буває до 20, іноді навіть до 25 яєць. Це рекорд серед наших птахів.

Самець допомагає самці виховувати пташенят.

Підрослі пташенята залишаються з батьками аж до весни.

Куріпка сіра

Ласка

ЛАСКА

Може жити практично в будь-якому ландшафті. Довжина тіла самця — до 26 см, самки — до 21 см, маса — 100–150 г. Це найменший у світі представник ряду хижих ссавців.

Живиться полівками та мишами, легко проникаючи в нори гризунів завдяки вузькому тілу.

Одиночна тварина. Самка народжує 5–10 сліпих дитинчат.

ЛЕБІДЬ-ШИПУН

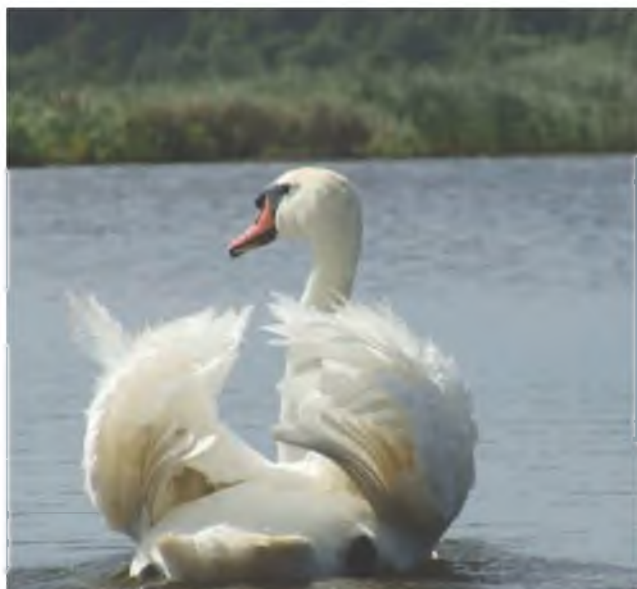
Ареал охоплює всю Україну.

Довжина тіла — до 160 см, розмах крил — майже 2,5 м, маса — до 15 кг.

Живиться переважно водяними рослинами. Гніздиться на заламах торішнього очерету. Кладку з 4–6 яєць насиджує самка. Самець пильно охороняє її та пташенят. Зимує скрізь, де є спокійні незамерзаючі водойми.

Зрідка на південних узбережжях можна зустріти зимуючого в Україні лебедя-кликун, який відрізняється від свого родича жовтим (а не червоним, як у шипуна) дзьобом і гучним трубним голосом.

Лебідь-шипун

Лин

ЛИН

Населяє ріки та озера України, крім Криму.

Довжина — 60 см, маса — до 7,5 кг.

Живиться водяними черв'яками, дрібними молюсками та рачками, а також м'якою водяною рослинністю.

Веде досить потаємне життя, уникаючи яскравого світла.

Навесні та на початку літа самка викидає на водянні рослини до 400 тисяч дрібних ікринок.

Витривалий до низького вмісту кисню у воді.

ЛИСИЦЯ

Зустрічається в найрізноманітніших ландшафтах України.

Довжина тіла — до 90 см, хвоста — 60 см, маса — до 10 кг. Здатна бігти зі швидкістю до 48 км за годину і стрибати у висоту на 2 м.

Живиться гризунами та іншими дрібними тваринами, а також соковитими ягодами та фруктами. Одиночна тварина. Парується лише на шлюбний період. Для потомства риє глибоку нору або займає чужу. Самка народжує 5–6 сліпих лисенят, а самець годує її та малюків.

Лисиця

Лісова куниця

ЛІСОВА КУНИЦЯ

Житель хвойних, мішаних і широколистяних лісів Полісся, Карпат і Лісостепу. Довжина тіла — до 58 см, хвоста — 28 см, маса — 1,8 кг.

Дуже схожа на кам'яну куницю, але відрізняється від неї жовтим забарвленням горла і грудей. За це її називають жовтодушкою.

Чудово стрибає й лазить по деревах. З усіх хижаків України це найспритніший древолаз.

Живиться переважно гризунами. Гніздо влаштовує в дуплі дерева або займає чуже. Самка народжує 3–5 сліпих дитинчат. Самець не бере участі у вигодовуванні потомства.

ЛОСОСЬ ЧОРНОМОРСЬКИЙ

У Чорному морі зустрічається досить рідко. Є близьким родичем сьомги.

Довжина тіла досягає 110 см, маса — до 24 кг. Живиться переважно дрібною рибою. На нерест заходить у ріки з лютого. Пара риб нерестує на ділянках зі швидкою течією та кам'янистим дном. Плідність — близько 5,5 тисячі ікринок. Личинки та мальки до 3–4 років живуть у річках, після чого скочуються в море.

ЛОСЬ

Населяє ліси Полісся та Лісостепу. Самець досягає висоти в холці до 2 м і маси до 500 кг. Це найбільший з оленів. Завдяки довгим ногам із широкими копитами лось легко долає болота і глибокі сніги. Більшу частину року живиться пагонами, корою та листям дерев. Узимку кормом служать пагони та хвоя.

Влітку живуть поодинокі, а взимку збираються невеликими групами. Самка народжує 1–2 лосенят, які спочатку лежать, причаївшись, у гущині лісу, та незабаром починають слідувати за нею.

Гаремів у лосів не буває. Восени, у пору весіль, самці б'ються за кожен самку окремо.

Лосиха з лосятами

Спеку лосі переносять погано. Це тварини прохолодного клімату. Тому влітку вони тримаються біля лісових водойм, багато часу проводять у воді, ласуючи водноболотяною рослинністю.

ЛЯРРА АНАФЕМСЬКА

Ця комаха із родини Оси ріючі. Зрідка зустрічається в Лісостепу, Степу та Криму. Довжина — близько 3 см. Живиться нектаром і квітковим пилом.

Яйце самка відкладає на груди капустянки, яку вона розшукує в підземних ходах і паралізує уколом яйцеклада. Після цього вона відлітає, а з яйця виводиться личинка, яка з'їсть капустянку й тільки після того стане лялечкою.

ЛЯЩ

Живе в річкових заводях і затоках, а також в озерах і водоймищах України, за винятком Криму. Довжина тіла може досягати 50 см, маса — до 5 кг.

Живиться черв'яками, молюсками та ракоподібними. Нереститься навесні на залитій повинню прибережній рослинності. Під час шлюбних ігор лящі шумно хлопощуться на мілководді. Продуктивність самки — до 390 тисяч ікринок.

Лящ

50

Дрібні особини мають сріблясте забарвлення, великі значно темніші, із золотим вилицком.

Махаон

МАХАОН (КОСАТЕЦЬ КОРОТКОХВОСТИЙ)

Зустрічається на луках, узліссях та в степах із багатим і різноманітним травостоєм.

Розмах крил почасти досягає 10 см. Це один із найбільших денних метеликів Європи! Досить добре літає.

Дорослі особини живляться нектаром квіток, гусінь — листям рослин родини Зонтичні.

МЕДИЧНА П'ЯВКА

В Україні населяє мілководні тихі водойми.

Довжина тіла — до 10 см. Живиться кров'ю жаб і великих ссавців. Мускулиста глотка має три гострі щелепи, якими тварина прорізає шкіру жертви. Кожна особина є гермафродитом (одночасно самцем і самкою). Кокон з яйцями відкладає на берег водойми. Крихітні п'явки можуть нападати лише на жаб та пуголовків. Дорослішають вони за три роки.

МЕДУЗИ

Медузами зазвичай називають тварин, які плавають у морській воді у вигляді прозорих драглистих парасольок. Частіше за інших у Чорному та Азовському морях зустрічають вухату медузу, або аурелію. Діаметр її «парасольки» не перевищує 40 см.

Рідше тут можна побачити більшого і красивішого коренерота. Цих великих медуз називають сцифоїдними. Рот у них розміщується під ковпаком і оточений ловчими щупальцями, оснащеними жалкими клітинами. Ці клітини впорскують у тіло здобичі отруту, що вбиває її.

Аурелія живиться дрібним планктоном. Тому для людини ця медуза абсолютно безпечна. Коренерот може

Медузи

Миньок

досить відчутно обжалити плавця, але особливої шкоди від нього немає.

Тривалість життя медуз не перевищує року. Вони є далекими родичами поліпів і актиній. Усі ці тварини утворюють відокремлений тип Кишковопорожнинні.

МИНЬОК

Зустрічається в північних регіонах України. Єдиний прісноводний вид ряду Тріскові.

Довжина — до 120 см, маса — до 24 кг. Хижак. Живиться дрібною рибою, зрідка — безхребетними.

Холодолюбна риба. Влітку малоактивна, а з осені починає активно годуватися. Нереститься взимку під кригою.

МІДЯНКА

Широко розповсюджена у горах і на рівнині.

Довжина — до 65 см. Живиться ящірками, зрідка — молоддю мишей та полівок.

Яйцеживорідна змія. 10—15 яєць розвиваються в тілі самки, а народжується молодь у прозорій оболонці, яку одразу ж розриває й починає полювати.

Агресивна тварина. Потривожена, мідянка шипить і робить кидки. Для людини безпечна.

МІНОГА УКРАЇНСЬКА

Поширена в басейні Дністра, Дніпра та Сіверського Дінця.

Довжина — до 21 см. Ця дивна тварина належить до дуже давнього класу Круглороти. Вона має рот, але не має щелеп! Дорослі особини міноги взагалі не живляться й після нересту гинуть.

Рано навесні самка викидає до 6 тисяч ікринок, із яких виходять личинки-піскорийки. Личинка заривається в мул, живлячись різноманітними дрібними органічними частинками та водоростями.

Міноги

Восени, за 5–6 років вона перетворюється на дорослу міногу.

МІСЬКА ЛАСТІВКА

Живе по всій Україні, гніздиться на міських будинках та інших спорудах.

Довжина тіла — до 13 см, маса — 60–70 г. Ловить комах високо в повітрі.

Схожі на кулю гнізда з вузьким отвором, зіплені з розмоклого ґрунту, розташовує під карнизами будинків. У кладці — 4–6 яєць. Насиджування триває два тижні. Пташенята залишаються в гнізді до вильоту ще 20 днів.

Відлітає на зимівлю в середині серпня.

*Молодий
могильник*

МОГИЛЬНИК

Зустрічається на сході та півдні України, в Закарпатті та Приському Криму.

Довжина — до 84 см, маса — близько 3 кг.

Один із найбільших орлів Європи.

Полює на ворон, качок, куріпок та на великих гризунів, ховрашків.

Утворює постійну пару. Гніздиться переважно на верхівках високих дерев. У кладці — 1–3 яйця, та птахам зазвичай вдається виростити лише одне орленя. Зимує на Близькому Сході та в Африці.

МОКРИЦЯ (СТОНОГА)

Ці наземні ракоподібні поширені по всій країні. При- смеркові тварини. Вдень ховаються у вологих місцях. Довжина — до 18 мм.

Живляться рослинними рештками.

Морський коник

Самка виношує у виводковій сумці кілька десятків яєць, із яких виводяться маленькі мокриці.

Засвоює кисень із повітря зябрами.

МОРСЬКИЙ КОНИК

Поширений у Чорному та Азовському морях. Віддає перевагу густо зарослим прибережним ділянкам.

Довжина тіла — до 12 см.

Живиться дрібним зоопланктоном.

Від 10 до 200 ікринок самка викидає в спеціальну виводкову сумку на череві самця. Після появи мальків «татусь» іще деякий час опікує малят, ховаючи їх у сумку в разі небезпеки.

МОРСЬКИЙ КРАБ

Кілька видів зустрічається біля берегів Криму.

Довжина карапакса (щита головогрудей) зазвичай не перевищує 9 см.

Живляться краби дрібни-

ми морськими тваринами та органічними рештками. Самки виношують по кілька тисяч яєць, із них виводяться личинки, які спершу ведуть планктонний спосіб життя, а згодом перетворюються на маленьких крабиків.

Морський краб

МОРСЬКИЙ ЧОРТ

Житель Чорного моря, друга назва — європейський вудильник. Живе та полює на глибині 50–200 м.

Довжина — до 1,5 м, із них 1 м припадає на голову! Маса почасти може досягати 20 кг.

Нерухомо чатує на здобич на морському дні. Ворушиться тільки його вудка-еска (видозмінений спинний плавець), приваблюючи необережних риб.

Морський чорт зі здобиччю

Нереститься на глибині до 2000 м. Самка викидає до 3 мільйонів ікринок. Незважаючи на це, вид дуже рідкісний. Вірогідно, це пояснюється тим, що на глибині понад 200 м води Чорного моря мають високу концентрацію отруйного газу сірководню й практично не придатні для життя.

МОРСЬКІ ГУБКИ

У Чорному морі живе 28 видів цих невеликих за розміром тварин.

Живляться планктоном і розчиненими у воді органічними речовинами. Відіграють важливу роль як живі фільтри морської води. Являють собою колонію клітин — проміжну форму між одно- та багатоклітинними тваринами.

Озерна чайка

ОЗЕРНА ЧАЙКА (МАРТИН)

Населяє долини річок та озера України.

Довжина — близько 40 см, маса — до 400 г.

Живиться дрібними водяними тваринами.

Гніздиться колоніями у важкодоступних прибережних місцях, на землі. У кладці — 3 яйця. Пташенят вигодовує комахами та земляними черв'яками.

Тримається досить великими зграями.

ОКУНЬ

Населяє майже всі прісні водойми на території України, утворюючи в них дві форми. Дрібна форма живе на мілководних ділянках, живиться переважно черв'яками, рачками, личинками комах.

Великі окуні полюбують глибинні місця. Вони часті досягають 50 см завдовжки й маси 1,5 кг.

Живляться дрібною рибою.

Окунь

Обидві форми окуня нерестяться навесні. Плідність самки великої форми досягає 200 тисяч ікринок. У дрібної форми буває лише по кілька десятків тисяч ікринок.

ОМЕЛЮХ

Невеликий птах розміром зі шпака. В нашій країні зустрічається по всій території, але тільки прольотом — восени та навесні. Гніздиться на Півночі, в Тайзі.

Живиться різноманітними плодами і ягодами, зокрема омелою, за що й отримав свою назву.

У гнізді — 3–7 яєць. Їх насиджує самка, самець годує й охороняє її. Пташенят омелюхи вигодовують комахами.

Ці птахи приємно та мелодійно співають.

ОНДАТРА

Завезена в Україну у 20 столітті заради цінного хутра. Живе по всій території країни, віддаючи перевагу берегам тихих водойм.

Довжина — до 25 см, маса — до 1,5 кг. Живиться переважно різноманітними водяними рослинами. Живе поодинокі та сімейними групами.

Ондатра

У високих берегах річок риє нори, на низьких буде затишні хатки з виходом під водою.

Самка двічі або тричі на рік приводить по 6–7 дитинчат. У південних регіонах розмножується і взимку, вигодовуючи за рік 4–5 виводків.

ОСЕЛЕДЕЦЬ ЧОРНОМОРСЬКИЙ

Населяє басейни Чорного та Азовського морів, дуже поширений вид.

Досягає 30 см завдовжки. Живиться дрібною рибою і планктонними ракоподібними. Навесні великими зграями заходить у річки на нерест. Самка викидає до 50 тисяч ікринок. На зиму покидає Азовське море й зимує у водах Чорного моря.

ОСИ

Різні види паперових, або складчатокрилих ос населяють усі регіони країни.

Довжина осі — 2 см, а шершня — до 3 см!

Дорослі особини збирають нектар квітів, падь попелиць, фрукти тощо. Личинок годують комахами. Після шлюбного лету самці гинуть, а самки йдуть на зимівлю.

Своє гніздо осі будують із пережованих деревних волокон, які склеюють слиною. Виходить груба подоба справжнього паперу. Звідси й назва цих ос — паперові.

Оса

Павук-хрестовик

ПАВУК-ХРЕСТОВИК

Зустрічається в садах і парках по всій Україні. Проте найчастіше його можна побачити в лісі.

Довжина тіла самки досягає 2,5 см, самця — не більше 11 мм.

Забарвлення різноманітне, на черевці є хрестоподібний малюнок.

Хижак, який ловить тенетами комах, навіть великих. Наприклад, осу павук спритно облутує липким павутинням і вже тоді «береться до обіду».

Кладка яєць «упаковується» в павутинні кокони, які самка ховає в потаємних місцях.

ПЕЛІКАНИ

Рожевий та кучерявий пелікани живуть у пониззі великих річок і в приморських регіонах.

Маса кучерявого пелікана — до 10 кг, розмах крил — до 3,5 м. Рожевий трохи менший.

Пелікан рожевий

Живиться рибою. Рибалить зграями, почасти об'єднуючись із бакланами та іншими птахами.

Гніздує на островах і в торішніх очеретах. У кладці — 2–3 яйця. Насиджують і вигодовують потомство обоє батьків.

ПЕРЕГУЗНЯ

Порівняно невеликий звірок, мешканець сухих степів південної частини України. У горах зустрічається на альпійських луках.

Довжина тіла — до 35 см, хвоста — 16–20 см, маса — 300–500 г. Живиться дрібними гризунами, птахами та їхніми яйцями, яшірками, а також соковитими плодами і ягодами.

Навесні самка приводить 8–12 дитинчат, які швидко ростуть і стають самостійними.

ПЕРЕПІЛКА

Мешканка відкритих ландшафтів по всій території України. Лісів уникає.

Довжина тіла — до 16 см, маса — до 134 г.

Живиться насінням, бруньками та пагонами трав, а також комахами і їхніми личинками.

Перепілка, яка висиджує яйця

Розкрита мушля перлівниці

Пар не утворює. Будує гніздо, насиджує кладку і водить пташенят самка. У кладці — до 20 яєць. Пташенят вигодовує комахами.

Зимує в країнах Середземномор'я.

ПЕРЛІВНИЦЯ ТА БЕЗЗУБКА

Двостулкові молюски, поширені у прісних водоймах України. Довжина мушлі перлівниці — 15 см, а беззубки — до 20 см. Фільтруючи воду, живляться фітопланктоном і розчиненими в ній органічними речовинами.

Перлівниця має досить товстостінну мушлю. Вона віддає перевагу рікам та озерам із піщаним дном. Беззубка — мешканка ставків і водоймищ із мулистим дном — має тонкостінну мушлю. Ці молюски живорідні. Їхні личинки-глохидії схожі на своїх батьків.

Річкові перлівниці можуть зрідка утворювати перлини, якщо яка-небудь піщинка потрапить усередину мушлі. Щоб угамувати подразнення, молюск виділяє перламутр шар за шаром, доки піщинка не перетвориться на справжню перлину.

ПЛІТКА (ПЛОТВА)

Живе у водоймах по всій Україні, крім Криму, із річок, що впадають у море, проникає в солонуваті води прибережних заток. Довжина тіла плотви — до 30 см, маса — до 800 г.

Живиться різноманітними водяними безхребетними, переважно молюсками, мушлі яких роздроблює міцними глотковими зубами.

Самка плотви навесні викидає до 100 тисяч ікринок, а самка тарані — вдвічі більше. Утворює гібридні форми з краснопіркою та лящем, що мають трохи інший зовнішній вигляд.

Прохідна форма плотви — тарань — живе в опріснених ділянках Чорного та Азовського морів. Вона може досягати маси 1 кг і 50 см завдовжки.

ПЛЯМИСТА САЛАМАНДРА

Ареал обмежений гірськими лісами Карпат.

Довжина — до 28 см. Живиться комахами, молюсками, черв'яками. Наземна яйцеживорідна тварина. Самка народжує у воду гірського струмка 25—30 добре розвинених личинок із жабрами.

Секрет шкірних залоз досить токсичний. Траплялося, що гадюка, вкусивши саламандру, гинула від її отрути!

Плямиста саламандра

Подалірій

ПОДАЛІРІЙ (КОСАТЕЦЬ ДОВГОХВОСТИЙ)

Живе на узліссях та лісових галявинах, у садах і парках по всій території України.

Розмах крил — близько 9 см. Живиться нектаром квіток.

Гусінь об'їдає листя терну, глodu, сливи тощо. Зимує в стадії лялечки. Метелики вилітають у травні—червні. Друге покоління — в липні—серпні.

ПОЛЬОВИЙ ЛУНЬ

Поширений на відкритих просторах степової зони України та прирічкових луках.

При розмаху крил близько метра маса луня рідко перевищує 400 г.

Красиво планеруючи, лунь облітає свої угіддя, видивляючись у траві мишей і полівок. Часом переходить на низький бриючий політ, коли птах ніби ковзає над самісінькою травою. Здобич може схопити лише на землі, тому птахи вкрай рідко потрапляють йому до пазурів.

Гніздиться тільки на землі, серед високої трави.

У кладці буває 3—6 яєць. Насиджує самка, а самець полює для того, щоб прогодувати сім'ю.

Коли самець зі здобиччю підлітає до гнізда, самка злітає йому назустріч. У лунів заведено передавати їжу на льоту в повітрі.

Польовий лунь (самець)

Світло-сізе, майже біле забарвлення має тільки самець. Звідси походить вираз — «сивий, як лунь». У самки інше, більш темне забарвлення.

Попелиця

ПОМПІЛА

Ця оса зустрічається в усіх регіонах нашої країни. Доросла оса-помпіла живиться квітковим пиляком і нектаром. Після шлюбного лету самка вирушає на полювання. Відшукавши павука певного виду, вона паралізує його уколом жала просто в рот. А потім ховає свою здобич у нірці, де відкладає яйця. Оскільки павук залишається живим, то личинки оси, вилупившись із яєць, матимуть свіжу поживу.

ПРУДКА ЯЩІРКА

Поширена по всій Україні, населяє луки й степи, лісові галявини та узлісся, сади і парки.

Прудка ящірка (самець)

Довжина тіла з хвостом — 28 см. Живиться різними павуками та комахами. Пара займає територіальну ділянку, де викопує нору або займає чужу. У ґрунт нори закопують 10–15 яєць у шкірястій шкаралупі. Молодь з'являється на світ наприкінці літа й одразу ж починає полювати на комах.

Одним із захисних засобів прудкої ящірки є автотомія хвоста. Схоплений хижаком хвіст відкидається різким скороченням хвостової мускулатури. Відламаний хвіст деякий час звивається, відволікаючи увагу нападника. Згодом у ящірки відростає новий хвіст. Він помітно відрізняється від попереднього і вже не здатний до автотомії.

ПУГАЧ

Зрідка зустрічається на відкритій місцевості — в горах чи на рівнині по всій території України.

Пугач

Довжина тіла пугача досягає 72 см, маса — до 3,5 кг. Це найбільша з усіх сов світової фауни.

Додержується постійної пари.

Гнізд не будує. В березні кладка з 2–3 яєць розміщується просто на голому ґрунті, десь у потаємному місці. Пташенята понад три місяці потребують батьківської опіки.

Характерні крики пугача є його територіальними сигналами, що позначають мисливську територію птаха. З їх допомогою пара підтримує між собою контакт на великих відстанях. Їх чути на багато кілометрів довкола, і дехто побоюється цих нічних криків. Проте ніякої загрози вони в собі не містять.

РИБА-ГОЛКА (ІГЛИЦЯ ПУХЛОЦОКА)

Мешканець прибережних районів Чорного та Азовського морів. Любить ділянки з солонуватою водою, проникає в прісні водойми.

Довжина — до 20 см. Живиться зоопланктоном. Кілька десятків ікринок відкладається у виводкову сумку на череві самця. Там же він згодом носить і мальків.

РИСЬ

Водиться лише у хвойних і мішаних лісах Карпат, а також подекуди в Поліссі.

Довжина тіла — до 90 см, маса — до 20 кг.

Головна здобич — зайці й козулі. Часто полює на великих птахів і молодь копитних. Може ловити дрібних гризунів.

Живе поодинокю. Приводить 2–4 кошенят, якими опікується до року тільки самка.

Рись

Краще за всіх кішок пристосована до пересування по глибокому снігу. Цьому сприяють довгі ноги та широкі лапи. У багатосніжні зими часто переслідує лисиць або інших, дрібніших звірів, заганяючи їх у високому пухкому снігу.

Річковий рак

РІЧКОВИЙ РАК

Дуже поширений у водоймах України.

Довжина — до 16 см.

Живиться рослинами, різними дрібними тваринами і стервом.

Кожна особина риє власну нору.

У кладці — до 6000 яєць, які самка до півроку носить на черевних ніжках. із них виводяться не личинки, а цілком сформовані маленькі рачки.

РОЖЕВИЙ ШПАК

На відміну від звичайного шпака, рожевий гніздує тільки на Керченському півострові.

Довжина — до 23 см. Живиться великими комахами. З кінця літа часто годується різноманітними ягодами.

Гнізда будує великими колоніями на схилах гір та пагорбів, у норах або між камінням. У кладці — 4–7 яєць. Пташенят вигодовує тільки комахами.

РУДА ЛІСОВА МУРАХА

Живе в лісах Полісся та Лісостепу. Її великі куполоподібні мурашники складені із сухої хвої та гілочок.

Довжина в межах 5–8 мм.

Мурашник закладає самка-засновниця після шлюбного лету. Вона риє нірку, відкладає яйця, сама доглядає перших личинок, із яких виходять робочі мурахи.

Мурахи живляться різними комахами та збирають падь (солодкі виділення) попелиць. При цьому самих попелиць мурахи оберігають, як власну худобу.

Руда лісова мураха

Гніздо рудої полівки

Незважаючи на свою назву, руда полівка живе не в полі, а в лісі. А ось її близька родичка ондатра — найбільша з полівок — і взагалі обрала собі для життя береги річок та озер і веде напівводний спосіб існування.

РУДА ПОЛІВКА

Звичайний житель лісів Карпат, Полісся та Лісостепу Правобережної України.

Довжина тіла з хвостом — до 18 см.

Живиться переважно пагонами, кореневищами, бульбами та насінням трав'янистих рослин. Може обгризати кору молодих дерев. Робить невеликі запаси на зиму, сприяючи розселенню трав.

Тримається парами та сімейними групами, приводить по 10 малят двічі, а за сприятливих умов і тричі на рік.

Активна і взимку, прокладає під снігом довгі й розгалужені ходи.

САЗАН

Дикий короп, якого одомашнили в Європі та Китаї. Нині це звична риба водойм України, крім Криму. Чудово почувається в солонуватій воді.

Довжина — до 1 м, маса — до 60 кг. Живиться рослинною і тваринною їжею.

Сазан

Легко дробить мушлі молюсків і перетирає водяні рослини міцними глотковими зубами. Нереститься тільки в прісній воді. Самка викидає від 600 тисяч до 1,5 мільйона ікринок. Швидко росте й до кінця першого року життя досягає маси 350–400 г, тому його широко розводять у ставках.

Сарана

САРАНА

Стадні види кобилок, або коротковусих прямокрилих, поширені в Криму, Степу і регіонах Полісся та Лісостепу.

Найбільший вид — середньоруська перелітна сарана, що зустрічається в Поліссі, — досягає 60 мм завдовжки!

Всі види сарани живляться виключно рослинною їжею.

У спекотне й посушливе літо іноді трапляється масове розмноження сарани, яка в пошуках їжі починає мігрувати у величезних кількостях, знищуючи всю зелень на своєму шляху. Цим вона завдає значної шкоди сільському господарству.

СВИНЯ ДИКА (КАБАН ДИКИЙ)

Живе в лісових ландшафтах України, уникаючи надто відкритих територій.

Довжина — до 1,8 м, маса — до 250 кг. Живиться корінцями, цибулинами та бульбами рослин, які викопує рилом із землі, а також стервом і залишками здобичі великих хижаків. Самки з поросятами тримаються стадами. Самці приєднуються до них лише в шлюбний період. Самка народжує 4–6 смугастих малюків, для яких будує з хмизу гніздо з дахом. Дорослі тварини бурого кольору.

СЕВРЮГА

Ця риба — мешканець мілководних ділянок Чорного та Азовського морів.

Самка дикого кабана з поросятами

Досягає довжини 2,2 м і маси до 300 кг. Живиться рибою, молюсками та рачками.

СИНЯВЕЦЬ МЕЛЕАГР

Невеликий денний метелик. Житель цінних луків, степів і сухих узлісь усієї країни.

Розмах крил почасти досягає 3,5 см.

До родини Синявці належить кілька видів метеликів, які заселяють степові ландшафти, надаючи їм неповторної краси.

СИП БЕЛОГОЛОВИЙ

Живе тільки в горах Криму, хоча в минулому столітті зустрічався й на південному заході — в долині Дністра.

Довжина — 1 м, маса — 8 кг.

Живиться виключно стервом.

У пошуках поживи ширяє в небі, на великій висоті. Пари постійні. Масивне гніздо з гіляк будує тільки на скелястих карнизах.

У кладці — 1 яйце. Пташеня починає літати не раніше як за 3 місяці.

Сип білоголовий

ОСИПУХА

Живе переважно в західних регіонах України.

Полює на мишей і щурів.

Гніздує тільки поблизу людини — на горищах, дзвіницях, у старих покинутих будинках тощо.

У кладці — 5–8 яєць. Пташенят вигодовує близько 2 місяців.

Веде нічний або присмерковий спосіб життя.

СИЧ ХАТНІЙ

Населяє всю Україну. Полюбляє відкритий ландшафт.

Довжина — до 28 см, маса — до 180 г.

Полює на великих комах, мишей, полівок, щурів. У нас гніздує в людських будівлях, рідше — серед руїн та в дуплах дерев.

У кладці — до 8 яєць.

Сич хатній

СИРА ГУСКА

Живе переважно у важкодоступних, густо зарослих осокою та очеретом водоймах півдня України. Довжина тіла досягає до 90 см, маса — до 6 кг.

Живиться соковитою рослинністю, взимку часто відвідує пасовища та посіви озимини.

Сіра ропуха

Утворює постійні пари. Самка будує гніздо й насиджує кладку з 5–7 яєць. Самець охороняє її та пташенят і допомагає опікувати й годувати потомство.

Зиму проводить у країнах Середземномор'я та Західної Європи.

Сіра гуска — предок усіх європейських свійських гусей.

СІРА РОПУХА

Характерна для лісів Карпат, Полісся та Лісостепу. Довжина тіла — до 13 см.

У природі живе до 15, а в неволі — й до 40 років!

Живиться черв'яками, слизунами, павуками, комахами тощо. Відкладає до 7 тисяч ікринок у воді, у вигляді шнура. Решту часу проводить виключно на суші, в нижньому ярусі листяного лісу. Веде нічний спосіб життя. Зимує на суші, у своїх норах.

СКЕЛЯР СТРОКАТИЙ

Житель гір Карпат і Криму. Віддає перевагу скелястій місцевості із заростями чагарника.

Довжина — до 20 см. Живиться ягодами та дрібними безхребетними. Під час сезону гніздування самець голосно співає.

У кладці — 4–5 яєць. Пташенят вигодує виключно комахами.

Зимує в Тропічній Африці.

Скеляр строкатий

Доросла сколія-гігант

СКОЛІЯ-ГІГАНТ

Ареал охоплює більшу частину Лісостепу, Степ, а також Крим.

Довжина — до 4 см. Найбільша перетинчастокрила комаха Європи.

Доросла сколія живиться переважно нектаром різноманітних квіток.

Для продовження роду вона закопується в ґрунт у пошуках личинок жука-носорога, на які відкладає свої яйця. З кожного яйця виходить личинка. З'ївши личинку жука, личинка сколії стає лялечкою й перезимовує. Наступного року вона вилітає в пошуках квітів.

СКОПА

Гніздиться в небагатьох місцях Полісся, долини Дніпра та Сіверського Дінця. Живиться виключно живою рибою.

Утворює постійні пари. Величезне гніздо скопа розміщує на вершинах високих дерев.

У кладці зазвичай буває 2–3 яйця.

З осені відкочовує на південь, аж до морських узбереж.

Скопа на полюванні

СКОРПІОН КРИМСЬКИЙ

Поширений тільки в Криму. Населяє кам'янисті місцевості із заростями чагарника.

Веде нічний спосіб життя.

Довжина — до 40 мм.

Полює на дрібних безхребетних із допомогою отруйного жала, яке розміщується на кінці тельсона — «хвоста».

Яйцеживорідна тварина. Молодь з'являється на світ в ембріональній оболонці.

Скорпіон кримський

Сліпак

СЛІПАК

Характерний мешканець Степу й Лісостепу. Живе там, де збереглися нерозорані ділянки луків та степів. Зустрічається й на узліссях із багатим травостоем.

Довжина — 25 см. Живиться кореневищами, бульбами, цибулинами та насінням. Веде підземний спосіб життя, тому, на відміну від крота, очі в нього відсутні взагалі. Одиночна тварина. Раз на рік самка приводить 2–4 дитинчат. Активний протягом усього року.

Сліпак риє землю... зубами. Лапами він лише відкидає розрихлений ґрунт. Опинившись у тупику, він здатний миттєво дати «задній хід». При цьому в галереї нори сліпак однаково впевнено рухається як уперед, так і назад.

СОЛОВЕЙКО СХІДНИЙ

Зустрічається по всій Україні, за винятком Криму й Карпат, де поширений уже інший вид — соловейко західний. Довжина тіла — до 19 см, маса — не більше 25 г.

Живиться павуками та комахами, іноді дрібними молюсками. Восени охоче годується ягодами.

Гніздо розміщує на землі, в густих чагарниках. У кладці — 4–6 яєць. Пташенят вигодовує комахами. Чудовий співак.

Соловейко східний

Сольпуга звичайна

СОЛЬПУГА ЗВИЧАЙНА

Поширена тільки в Криму та в деяких регіонах на півдні України (іноді її неправильно іменують фалангою).

Довжина — до 5 см. Нічний хижак. Живиться жуками, павуками та іншими дрібними безхребетними.

Личинкової стадії немає. З яєць, відкладених самою, виходять цілком сформовані тваринки.

Звичайна сольпуга не отруйна!

СОМ ЗВИЧАЙНИЙ

Населяє ріки та водоймища всієї України.

Довжина — 1,5–2 м, іноді бувають гіганти завдовжки 5 м, масою до 300 кг. Живиться рибою та іншими доступними йому за розміром тваринами. Самець будує й охороняє гніздо, в яке самка викидає до 480 тисяч ікринок. Кожна особина має свою мисливську ділянку з улюбленими схованками.

Сом — найбільший хижак серед риб. Він любить жити біля пташиних колоній, де живиться рибою, що гублять птахи, і пташенятами, які випадають із гнізда. Відомі випадки нападів сома на свіських гусей і собак, котрі перепливали річку.

СОРОКА

Зустрічається по всій Україні. Звична пташка навіть у великих містах.

Живиться комахами, дрібними хребетними тваринами, пташиними яйцями та пташенятами, а також різним насінням дерев і трав'янистих рослин.

Живе парами. У кладці — 3–7 яєць. Насиджує самка протягом 17–20 днів, а самець її годує. Пташенят вигодовує переважно комахами та їхніми личинками.

Сорока

Сорокопуд-жулан

СОРОКОПУД-ЖУЛАН

Ареал охоплює всю Україну.

Довжина тіла — до 17 см.

Полює на великих комах, почасти на ящірок, птахів і дрібних гризунів. Здобич наколює на шипи рослин. Гніздує в заростях чагарників або на невисоких деревах. У кладці — 4–7 яєць. Хижаків відважно відганяє від свого гнізда.

Зимує в Тропічній Африці.

Степовий тхір

СТЕПОВИЙ ТХІР

Ареал охоплює більшу частину території України, за винятком Карпат. Лісів уникає, населяє будь-які відкриті місця — узлісся, луки, схили вибалків.

Довжина — до 56 см, маса — 2 кг.

Його здобич — ховрашки, сліпаки та хом'яки. Крім того, полює на жаб, ящірок, змій (навіть отруйних) і птахів. Узимку іноді нападає на бабаків, проникаючи в їхні нори. Живе поодиноці. Самка приводить до 12 сліпих дитинчат. Самець не бере ніякої участі у вихованні свого потомства.

СТЕРВ'ЯТНИК

Зрідка зустрічається в горах Криму, нині майже зник.

Довжина тіла досягає 75 см, маса — приблизно до 2,5 кг.

Живиться стервом і різними м'ясними відходами. Вміє розбивати знайдені пташині яйця, кидаючи в них камінням.

Утворює постійні пари. Гніздиться переважно на скельних карнизах та серед руїн старих будівель. У кладці найчастіше буває 1–2 яйця.

На зиму відлітає на Південь.

СТЕРЛЯДЬ (ЧЕЧУГА)

Раніше зустрічалася в більшості річок України.

Довжина — до 1 м, маса не більше 2 кг. Це найменший осетер Європи.

Живиться дрібними молюсками, рачками, личинками комах і дрібною рибою. Нереститься тільки в чистих річках зі швидкою течією та кам'янистим або піщаним дном. Замулені ділянки для нересту не підходять.

Самка викидає до 140 тисяч ікринок. Самець стає дорослим у 4 роки, а самка — лише у 5–9 років.

СТЕПОВИЙ ОРЕЛ

Степового орла не дарма так назвали. Він зустрічається тільки на відкритих рівнинах степової зони.

Його тіло разом із хвостом завдовжки досягає 60–85 см, а важить він до 5 кг. Гніздо будує просто на землі. Живиться гризунами.

Вважається дуже корисним птахом, тому в Україні охороняється законом.

Степовий орел

СТЕПОВИЙ ТОВСТУН

Належить до найбільш рідкісних і незвичайних комах Європи. Раніше цей великий, завдовжки до 7 см, коник був широко розповсюджений у степах України. Через суцільне розорювання степів, можливо, вже зовсім зник. Живе у степах півдня України.

Живиться соковитою рослинністю, може хижачити, поїдаючи інших комах. Товстун живе одне літо. Має низьку для комахі плодючість. За літо самка відкладає не більше 70 яєць (зазвичай менше). Кладка степового товстуну розвивається в ґрунті п'ять років! Тільки після цього навесні на світ з'являються маленькі личинки.

Степовий товстун

Стерв'ятник

Судак

СУДАК

Живе в річках, озерах та водоймищах України, крім Криму, не уникає й опріснених ділянок морів, особливо Азовського. Довжина — до 120 см, маса — до 20 кг.

Живиться різноманітною рибою. Нереститься тільки в прісній воді. До 1,5 мільйона ікринок викидає на водяні рослини або в гніздо у вигляді ямки. Самець охороняє ікру та молодь від хижаків, поки мальки не залишать гніздо.

ТАРАНТУЛ

Широко розповсюджений по всій території України. Мешканець відкритих ландшафтів різного типу з високою трав'янистою рослинністю.

Довжина — до 3,5 см. Це найбільший павук Європи.

Вдень чатує на комах біля входу до своєї нірки, а вночі виходить на полювання. Здобич тарантул хапає отруйними хелцерами (гачкуватими придатками навколо рота).

Самка робить кладку яєць у кулястому павутинному коконі. Після вилуплення павученят самка розносить їх довкола.

Тарантул отруйний, але для людини небезпеки не являє.

Тарантул

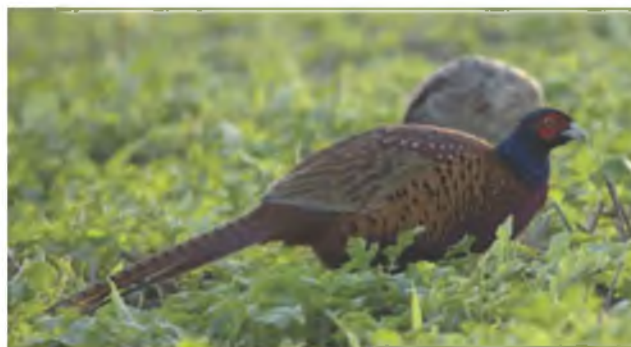
УСТРИЦІ ТА МІДІЇ

Молюски дуже поширені в Чорному, а мідії — і в Азовському морях.

Живуть від зони прибою до глибини 80 м, міцно прикріплюючись до різноманітних підводних предметів, але за бажанням можуть відчіплятися й переміщуватися на інше місце. Довжина мушлі — до 12 см. Самки устриці за сезон дають до 500 мільйонів дрібних яєць. Плаваючі личинки швидко розселяються на великій площі.

Мідія

Фазан-самець

ФАЗАН

Один із найкрасивіших птахів нашої фауни. Поширений у південних регіонах України, у Криму та Карпатах, по річкових долинах проникає і в Степ. Живиться рослинною їжею. Самець завбільшки зі швейцарського півня.

Маса тіла — від 1 до 1,5 кг. Тримається на індивідуальній ділянці.

У гнізді — 8—14 яєць. Пташенят виводить і опікує самка.

ФОРЕЛЬ СТРУМКОВА

Житель чистих і холодних гірських струмків і річок Карпат і Криму.

Довжина — до 35 см, маса — до 500 г. Релікт льодовикового періоду.

Полює на комах, рибу, жаб і навіть невеличку звірину, що потрапить у воду.

Молодь живиться ракоподібними організмами, водяними комахами та їхніми личинками. Нереститься восени або взимку, закопуючи в донний ґрунт до 1,5 тисячі ікринок.

ХОВРАШОК КРАПЧАСТИЙ

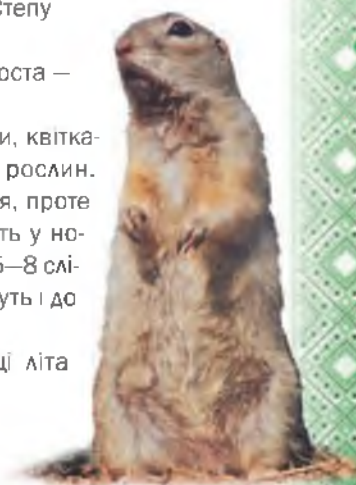
Живе на цілих ділянках Степу й Лісостепу.

Довжина тіла — до 25 см, хвоста — близько 5 см.

Живиться листям, бруньками, квітками та насінням трав'янистих рослин. Утворює колоніальні поселення, проте більшу частину життя проводить у норах поодинці. Самка приводить 5—8 сліпих дитинчат. Вони швидко ростуть і до кінця літа стають самостійними.

Денна тварина. Наприкінці літа впадає в сплячку до весни.

Ховрашок крапчастий

Хохуля

ХОХУЛЯ

Дуже давня тварина. Релікт третинного періоду. Живе в заплавних озерах і старицях.

Довжина — близько 40 см. Живиться водяними молюсками та рачками, іноді — дрібною рибою й жабами. Живе в глибоких норах, що мають вихід під водою. Самка приводить 3–4 малюків. Узимку може полювати під кригою. Часто гине, потрапляючи в рибальські сітки.

ЦВІРКУН ПОЛЬОВИЙ

Звичайний мешканець луків і степів.

Довжина тіла — близько 2,6 см.

Живиться соковитими рослинами й дрібними безхребетними. Кожна особина живе у власній нірці.

На початку літа самці «співають» на порозі свого помешкання, запрошуючи самку. Самка відкладає в ґрунт 500–600 яєць, із них виходять личинки, схожі на дорослих, але без крил.

ЧЕРЕПАХА БОЛОТНА

Населяє всю Україну.

Любить тепловодні водойми з густо зарослими берегами.

Довжина панцира — понад

Черепаша болотна 25 см. Живиться різноманітними дрібними тваринами і стервом.

У травні відкладає 5–10 яєць у вапняній шкаралупі, для цього йде подалі від водойм. Зимує у воді під кригою, зазвичай біля джерел.

ЧОРНИЙ ГРИФ

Зберігся лише в найбільш важкодоступних горах Криму.

Довжина тіла — 100–110 см, розмах крил — до 3 м, маса — до 12 кг. Живиться тушами мертвих тварин.

Утворює постійні пари. Свої величезні гнізда влаштовує на деревах. Єдине яйце насиджує майже два місяці.

Потім ще 3–4 місяці пташеня потребує опіки. Своє дитинча грифи вигодовують напівперетравленим м'ясом.

ЧОРНИЙ ЛЕЛЕКА

Зберігся лише в глухих лісах Полісся та Карпат і Лісо-степу. Раніше жив по всій Україні.

Маса не більше 3 кг, розмах крил — 1,5–2 м.

На болотах і вологих лісових луках полює на великих комах, жаб, ящірок, змій і дрібних ссавців.

Своє велике гніздо влаштовує на високих деревах або на скелястих карнизах. У кладці — 4–5 яєць. Насиджують і годують пташенят обоє батьків. Зимує в тропіках Африки. На відміну від білого лелеки, уникає людини.

ЧОРНИЙ СТРИЖ

Гніздиться по всій Україні.

Довжина — до 16 см, маса — до 45 г. Швидкість польоту — понад 100 км за годину. Своє життя проводить виключно в повітрі. По землі він тільки повзає, навіть злетіти з неї не може через надто короткі лапки та довгий хвіст.

Живиться дрібними комахами. П'є в повітрі, ловлячи краплі дощу або підхоплюючи воду з поверхні водойми.

Гніздо зі склеєного слиною пуху будує на горищах, під дахами або в тріщинах стін. У кладці — 2–3 яйця, котрі насиджуються 18 днів. Період вирощування пташенят триває 35 днів.

У кінци серпня відлітає на зимівлю до Тропічної Африки.

ЩУКА

Живе в усіх річках, озерах, водоймищах і ставках України. З усіх прісноводних риб світу вона має найбільше поширення.

Довжина — до 1,5 м, маса — до 55 кг.

Хижак. Живиться рибою, іноді — водяними птахами та дрібними ссавцями.

Нереститься рано навесні, викидаючи на залиту повинню траву до 200 тисяч ікринок. Достовірно довголіття щуки не перевищує 30–40 років.

Щука

ЗМІСТ

РОСЛИНИ	
Аллея лікарська	4
Альдрованда пухирчаста	4
Анемона	4
Барвінок	4
Бельвалія сарматська (сарматський гацінт)	4
Береза повисла (бородавчата)	4
Берізка польова	5
Білий гриб	5
Білотка альпійська (едельвейс, шовкова косиця)	5
Білоцвіт	5
Бліда поганка	6
Брієві мохи	6
Бруслина карликова	6
Брусниця (вакциній виноградний)	6
Бузок угорський (східно- карпатський)	7
Бук європейський	7
В'яз гладкий	7
В'яз дрібнолистий (перистий)	7
В'яз шорсткий	7
В'язіль барвистий	8
Венерині черевички звичайні	8
Верба біла	8
Верба тритичинкова (білоліз)	8
Верес	9
Вероніка дібровна	9
Веснівка дволиста	9
Відкасок	9
Вільха сіра	9
Водяний горіх (чилім)	10
Герань лучна	10
Глечики жовті	10
Глід	10
Горицвіт весняний (адоніс)	10
Горобина	11
Горошок мишачий	11
Грив європейський	11
Груша	12
Грушанка круглолиста	12
Дзвоники карпатські	12
Дивина ведмежа (ведмеже вуха)	12
Дріада восьмипелюсткова	12
Дуб черешковий	13
Еритроній собачий зуб	13
Ефедра	13
Жовтець їдкий	13
Журавлина	14
Калина звичайна	14
Кизил (дерен)	14
Китятки крейдяні	14
Кінський каштан	15
Клен гостролистий	15
Клен ясенolistий	15
Ковила	15
Комиш	16
Конвалія травнева	16
Конюшина повзуча	16
Копитняк європейський	16
Королиця звичайна	17
Кропива дводомна	17
Купина лікарська	17
Латаття біле	17
Левкой запашний	18
Липа серцелиста	18
Ліщина	18
Лотос горіхоносний	18
Льон український	19
Маки	19
Малина звичайна	20
Мигдаль	20
Миколайчики плоскі	20
Модрина польська	20
Нарцис вузьколистий	21
Ожина	21
Орхідеї	21
Осіка	21
Осока	22
Очерет звичайний	22
Папороти	22
Перстач гусячий (гусяча лапка)	22
Півонія вузьколиста (воронець)	23
Півонія кримська	23
Плауни	23
Плющ	23
Проліски	23
Рдесник кучерявий	24
Робінія (біла акація)	24
Рогоза	24
Рододендрон гімалайський (рута гімалайська)	24
Росичка	25
Рускус під'язиковий	25
Сальвінія плаваюча	25
Солодушка великоквіткова	25
Сон широколистий (сон-трава)	26
Сосна звичайна	26
Сосна кедрова європейська	26
Сосна крейдяна	26
Сосна Станкевича	27
Сунічник дрібноплідний	27
Сусак зонтичний	27
Сфагнум (білий мох)	27
Тис ягідний	27
Тополя	28
Трутовики	28
Трюфель	28
Тюльпани	28
Хвощ	29
Цикламен Кузнецова	29
Чистотіл	29
Чорниця	29
Шавлія	29
Шафран Гейфеля (крокус Гейфеля)	29
Шипшина	29
Яблуня лісова	30
Ялина	30
Ялиця європейська	30
Яловець високий	30
Ясен високий	30
Ясенець кавказький (неспалима купина)	30
ТВАРИНИ	
актинія кінська	32
Артемія	32
Афаліна	32
Бабак	32
Бабка	33
Балобан	33
Бджола-тесляр	33
Беркут	33
Білка звичайна	33
Білуга	34
Благородний олень	34
Бобер	34

Богомол звичайний.....	34	Кефаль.....	46	Рись.....	55
Болотяна сова.....	35	Кіт лісовий.....	46	Річковий рак.....	56
Боривітер.....	35	Козуля (сарна європейська).....	46	Рожевий шпак.....	56
Борсук.....	35	Коник зелений.....	47	Руда лісова мураха.....	56
Бурий ведмідь.....	36	Краснопірка.....	47	Руда полівка.....	56
Велика біла чапля (чепура велика).....	36	Крит.....	47	Сазан.....	56
Велика синиця.....	36	Куниця кам'яна.....	47	Сарана.....	57
Великий підковоніс.....	36	Куріпка сіра.....	47	Свиня дика (кабан дикий).....	57
Великий тушканчик.....	37	Ласка.....	48	Севрюга.....	57
Великий яструб.....	37	Лебідь-шипун.....	48	Синявець мелеагр.....	57
Вечірниця велетенська.....	37	Лин.....	48	Сип білоголовий.....	57
Видра.....	37	Лисиця.....	48	Осипуха.....	57
Вовк.....	38	Лісова куниця.....	49	Сич хатній.....	57
Ворона сіра.....	38	Лосось чорноморський.....	49	Сіра гуска.....	57
Вуж водяний.....	38	Лось.....	49	Сіра ропуха.....	58
Вухата сова.....	38	Лярра анафемська.....	49	Скеляр строкатий.....	58
Гага звичайна (пухівка).....	39	Лящ.....	49	Сколія-гігант.....	58
Гадюки.....	39	Махаон (косатець короткохвостий).....	50	Скопа.....	58
Галка.....	39	Медична п'явка.....	50	Скорпіон кримський.....	58
Глушець (глухар).....	39	Медузи.....	50	Сліпак.....	59
Гоголь.....	40	Миньок.....	50	Соловейко східний.....	59
Горностай.....	40	Мідянка.....	50	Сольпуга звичайна.....	59
Горобці (хатній і польовий).....	40	Міюга українська.....	50	Сом звичайний.....	59
Гостроморда жаба.....	40	Міська ластівка.....	51	Сорока.....	59
Грак.....	40	Могильник.....	51	Сорокопуд-жулан.....	60
Гребінчастий тритон.....	41	Мокриця (стонога).....	51	Степовий орел.....	60
Дельфін-білобочка.....	41	Морський коник.....	51	Степовий товстун.....	60
Джміль.....	41	Морський краб.....	51	Степовий тхір.....	60
Дибка степова.....	41	Морський чорт.....	51	Стерв'ятник.....	60
Дрофа (дрохва).....	42	Морські губки.....	52	Стерлядь (чечуга).....	60
Ембія середземноморська.....	42	Морські губки.....	52	Судак.....	61
Снотоподібний собака.....	42	Озерна чайка (мартин).....	52	Тарантул.....	61
Жаба озерна.....	42	Окунь.....	52	Устриці та міді.....	61
Жовта тригла (морський півень).....	42	Омелюх.....	52	Фазан.....	61
Жук-олень (рогач).....	43	Ондатра.....	52	Форель струмкова.....	61
Журавель степовий.....	43	Оселедець чорноморський.....	52	Ховрашок крапчастий.....	61
Заєць-русак.....	43	Оси.....	53	Хохуля.....	62
Звичайний їжак.....	43	Павук-хрестовик.....	53	Цвіркун польовий.....	62
Зозуля звичайна.....	44	Пелікани.....	53	Черепашка болотна.....	62
Золотомушка жовточуба (корольок).....	44	Перегузня.....	53	Чорний гриф.....	62
Зубр.....	44	Перепілка.....	53	Чорний лелека.....	62
Іволга (вивільга).....	44	Перлівниця та беззубка.....	54	Чорний стриж.....	62
Йорж.....	44	Плітка (плотва).....	54	Щука.....	62
Камбала-калкан.....	45	Плямиста саламандра.....	54		
Каракурт.....	45	Подалірій (косатець довгохвостий).....	54	Умовні позначення:	
Карась золотий.....	45	Польовий лунь.....	54	— вид, занесений до Червоної книги України	
Карпатський тритон.....	45	Помпіла.....	55	— вид, занесений до переліку Міжнародної спілки охорони природи	
Катран.....	45	Прудка яшірка.....	55		
		Пугач.....	55		
		Риба-голка (іглаця пухлошока).....	55		

Наша енциклопедія розповідає про різноманітність живої природи України. Кожному виду рослин і тварин присвячено окрему статтю, в якій у захопливій і доступній формі дано відповіді на безліч дитячих запитань. Ці знання стануть у пригоді юному читачеві під час навчання у школі.

ISBN 978-966-08-5013-2

9 789660 850132

www.ranok.com.ua

